

GHENDTSCHÉ·TYDINGHEN

Tweemaandelijks Tijdschrift van de Heemkundige en
Historische Kring Gent vzw

48e jaargang - nr. 4-5

juli - oktober 2019

Afgiftekantoor: 9000 Gent 1
Erkenning: P 2A 6154
Afzender: Goudstraat 12 - 9000 Gent
Verschijnt niet in juli en augustus

GHENDTSCHIE TYDINGHEN

**Tweemaandelijks tijdschrift van de Heemkundige en Historische Kring
Gent vzw**

48e jaargang nr. 4-5

juli - oktober 2019

Inhoud

- Charles Van Rysselberghe bouwt in Sint-Pieters-Buiten. Deel 3.
Jan Steeman 242
- Het echte Metselaarshuis in de Cataloniëstraat.
GT-Redactie 257
- Geen (pseudo) Metselaarshuis aan de Graslei, maar ‘De Ingel’.
GT-Redactie 270
- Nestor Schaffers (1826-1896) opvolger van Edouard Renoz.
Françoise Verhooosele 283
- Veldwachters in Ledeborg (1795-1874).
Achiël Van Hecke 287
- Middeleeuws Begraven door Schokkebroers en Mategewijven in Gent.
Luc Devriese 300
- Kraakhuis in de Gentse Bijloke: Pesthuis.
Luc Devriese, Griet Maréchal 310
- Geboren in een Cité.
Eric Vermeirsch 318
- Pareltjes uit het Begijnhof. 327
- Lezers aan het woord. 330
- Raymond De Kremer alias Jean Ray/John Flanders. 335

CHARLES VAN RYSSELBERGHE BOUWT IN SINT-PIETERS-BUITEN

Deel 3. Eigendommen en huizen

Jan Steeman

In deze derde aflevering zien we hoe Charles Van Rysselberghe, inmiddels stadsarchitect van Gent geworden, een vastgoedpatrimonium opbouwt in de Sint-Pietersstationsbuurt. Hij weet dit handig in te kaderen in de urbanisatieplannen van de stad en haalt profijt uit de stijgende vastgoedprijzen in de omgevormde Lostraat en nieuw aangelegde Albertlaan. Dat deel heet nu Astridlaan. Zelf zal hij met zijn investeringen ook flink bijdragen tot de opwaardering van de wijk.

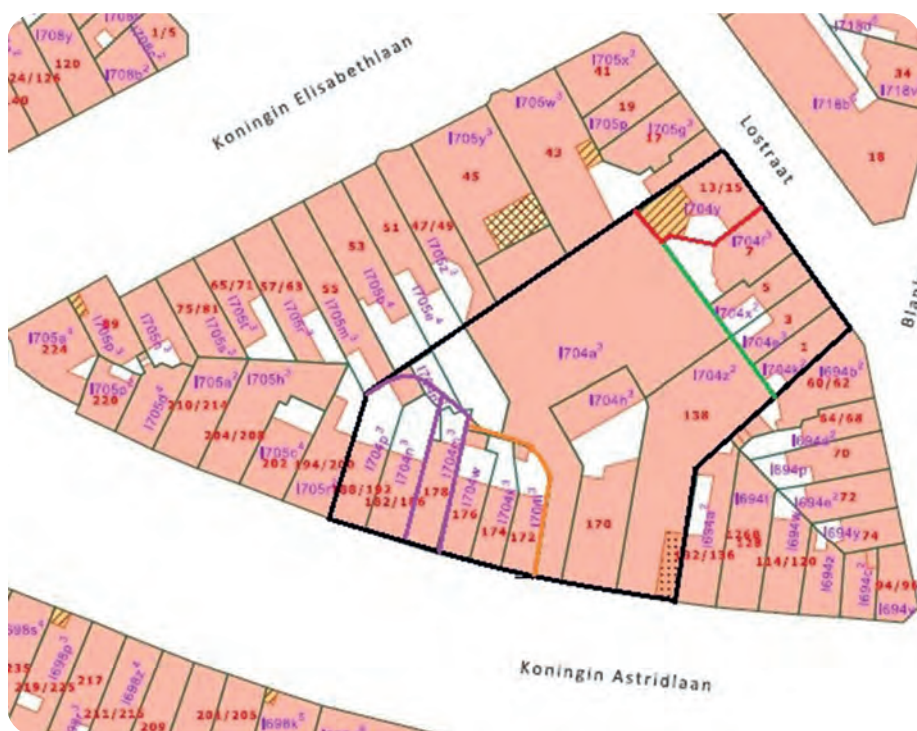
Situering

Voor we de bouwgeschiedenis van het eigen huis van de architect onder de loep nemen, situeren we het geheel op het huidige kadasterplan. (Afdeling Gent 9, Sectie I) Het fragment in afb. 1 toont de toestand op 1 januari 2017. Het zwart omlinjnde deel, gelegen tussen de Lostraat en de Astridlaan, valt min of meer samen met het eigendom van Charles Van Rysselberghe na de aanleg van die laan en omvat alle percelen met een kadastrummer dat met 704 begint.

Tabel 1 toont de belangrijkste bouwfases, het huidige adres, het adres in 1920 en toestand van de huizen:

Tabel 1

Huidig adres	Adres in 1920	Bouwjaar	Bewaard?
(Kern van het perceel) Lostraat 13-15	Albertlaan 44	1886-1905	Verdwenen
Astridlaan 182-192	Lostraat 9	1892-1903	Bewaard
Astridlaan 180	Albertlaan 56	1904	Verdwenen
Astridlaan 178	Albertlaan 54	1904	Sterk verbouwd
Lostraat 1-7	Albertlaan 52	1906	Sterk verbouwd
Astridlaan 172-176	Lostraat 1-7	1907	Bewaard
Astridlaan 130-170	Albertlaan 46-50	1909	Bewaard
	Albertlaan 44A-D	1914	Verdwenen

Afb. 1. Kadastraal plan (toestand 01.01.2017)
https://www.kadaster.be/Kadaster/Het_kadaster_online (eigen bewerking).

Aankoop van gronden en eerste bebouwing

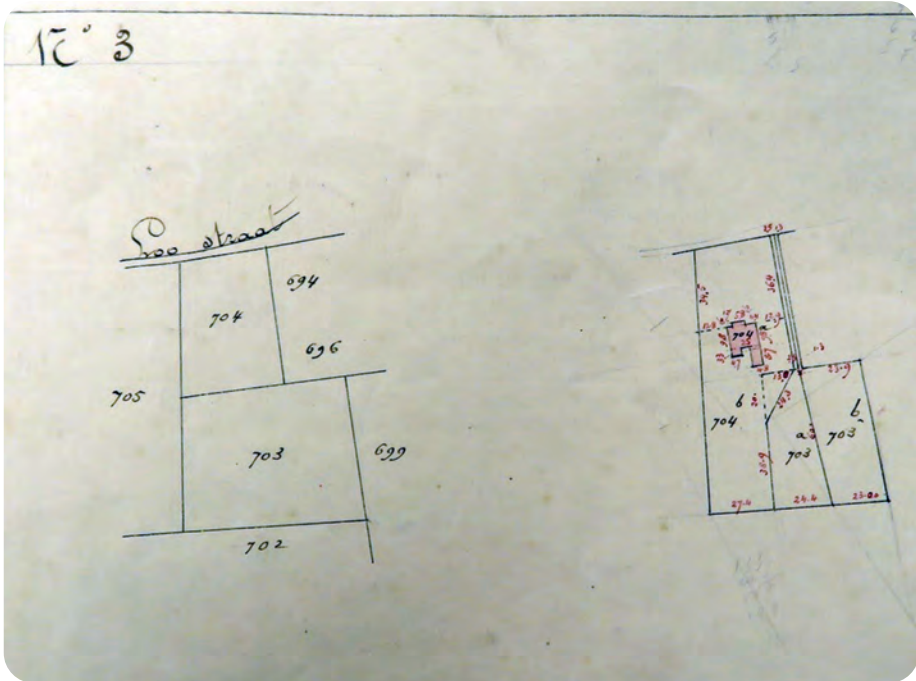
Wanneer Charles Van Rysselberghe in 1879 wordt aangesteld als stadsarchitect van Gent, verhuist hij met zijn gezin van Oostende naar Gent. Hij betreft er een huurwoning in de Nieuwenbosstraat, toen een relatief nieuwe straat met neoclassicistische bebouwing nabij het Van Arteveldeplein (nu Sint-Anna-plein), op een boogschuit van het Zuidstation. In oktober 1883 wordt Paul, als jongste van vier kinderen, geboren. Nu zijn gezin compleet is en hij goed aan de slag is als stadsarchitect en assistent aan de Academie, is het voor Charles blijkbaar tijd om een eigen, vaste (en ruimere?) stek te zoeken.

In mei 1884 koopt Charles Van Rysselberghe een perceel tuinbouwgrond van 22 are en 80 centiare van de jurist Octave De Meulemeester uit Gentbrugge voor 7000 frank. Het stuk grond is gelegen in de Lostraat, achter de herberg Den Hert aan de Kortrijksesteenweg in Sint-Pieters-Aaigem, net buiten de historische stadsmuren. (15) We vinden een eerste bouwaanvraag terug in het stadsarchief van 23 juli 1884 voor het plaatsen van een houten omheining op zijn nieuwverworven perceel. Hij laat er spoedig ook een luthuisje bouwen van 1 are en 95 centiare. Aangezien dit huis niet aan de rooilijn van de straat is gesitueerd, werd geen ontwerp voor de gevel ingediend. We weten uit de gegevens van het bevolkingsregister dat Van Rysselberghe in december 1885 verhuist van de Nieuwenbosstraat nr. 4 naar dit nieuwe huis. (16)

Omdat we geen ontwerpen of foto's terugvonden van de woning, weten we niets over de architect, de stijl of de indeling van het huis. We kunnen op basis van de mutatieschetsen wel een idee krijgen van de vorm van het pand (afb. 2). Het gaat om een alleenstaande villa met een gevelbreedte van 12 meter, waarvan 5,8 meter naar voren springt. Wellicht bevond zich daar de hoofdingang van het huis, gericht naar de Lostraat. Achteraan zijn er nog twee ongelijke uitbouwen. (17) Het huis zou in de jaren nadien diverse malen worden uitgebreid, vooral aan de zuidkant. Ook verklappen verschillende bronnen dat de villa omringd moet zijn geweest door een mooie siertuin. In 1886 treedt er een tuinman in dienst van de architect (18) en wanneer journalist Gustave Lagye Van Rysselberghe thuis opzoekt voor een interview in 1902 tekent hij het volgende op in het begin van zijn artikel: "*M. Van Rysselberghe habite dans une rue parallèle à la chaussée de Courtrai, [...] une charmante habitation, tout entourée d'ombrages, de gazon et de fleurs.*" (19) Het is zeer waarschijnlijk dat Van Rysselberghe zelf zijn woonhuis heeft ontworpen. In dat geval kunnen we ons, afgaand op de door hem gehanteerde bouwstijl en de algemene architecturale tendensen van het laatste kwart van de negentiende eeuw, een neoclassicistisch ogend geheel voor de geest halen met een bepleisterde of bakstenen gevel van vier of meer traveeën.

Kopen en verkopen

In het najaar van 1885 beslist het Bestuur van de Burgerlijke Godshuizen van de Stad Gent diverse gronden in Gent en omstreken te verkopen. Een van de loten is een stuk hoveniersland dat grenst aan het perceel van Charles Van

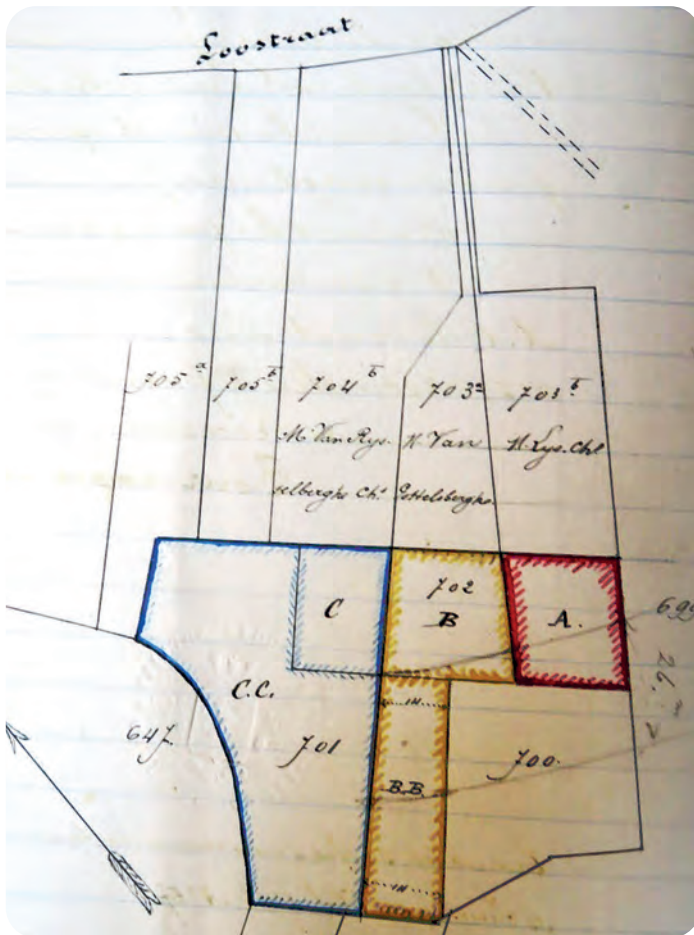

Afb. 2. In 1884 en 1885 koopt Van Rysselberghe diverse stukken grond in Sint-Pieters-Aaigem. Deze mutatieschets toont hoe de verschillende percelen worden samengevoegd en andere delen worden afgesplitst en verdeeld. (Archief van het Kadaster. Stad Gent. Sectie I. Afdeling 9. Mutatieschets 3, 1886).

Rysselberghe. Hij engageert zijn broer Julien als stroman bij de openbare verkoop op 3 maart 1886 en verwerft het stuk grond voor 10.500 frank. Dat bedrag is lager dan de 10.895 frank die door notaris Charles De Weert werd geschat. (20) Hij hecht dit stuk grond van 41 are 20 ca. en daarbij nog een dreefje van 2 are 38 ca. niet volledig aan zijn eigendom, maar splitst het op in drie delen. Het deel vlak achter zijn huis, ter grootte van 14 are en 95 centiare, lijft hij in bij zijn huis als tuin. De andere twee delen, inclusief het dreefje dat toegang verschaft tot de grond, verkoopt hij. Peperkoekbakker Karel Lys telt 5000 frank neer voor het stuk grond met een oppervlakte van 1423,18 m². Drukker Polydoor Van Pottelsberghe betaalt 4000 frank voor het kleinere stuk

grond van 1202 m² dat onmiddellijk aan dat van Van Rysselberghe grenst (zie afb. 2). Hiermee doet Van Rysselberghe een goede deal want met de verkoop van ongeveer twee derde van de grond, recupereert hij bijna 90% van de oorspronkelijke aankoopprijs. Wel stipuleren de beide verkoopaktes dat Van Rysselberghe voor de helft zal tussenkomen in de prijs voor de bouw van de houten omheining die zijn eigendom van dat van zijn burens moet afschermen. (21)

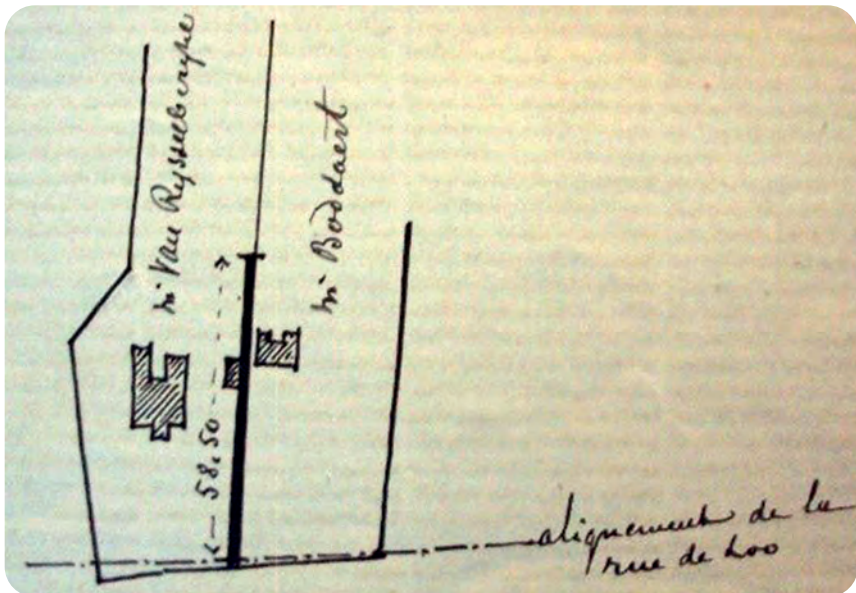
In 1889 koopt de familie Van Rysselberghe opnieuw een lap grond bij van maar liefst 30 are en 85 centiare die zich uitstrekt tot de voetweg nr. 68 voor 4500 frank. De koop bestaat eigenlijk uit een transactie waarbij Albert

Afb. 3. Verkoop van gronden. De percelen aangeduid met C en CC werden aangekocht door Van Rysselberghe (Stadsarchief Gent. Reeks G. Openbare werken. Dossier 3799, 1889).

Desmet, een grondeigenaar uit Itter, twee stukken grond verkoopt n.a.v. van de afwikkeling van de nalatenschap van zijn moeder. De twee percelen worden herverkegeld in drie delen en verkocht aan Van Rysselberghe en zijn burens Karel Lys en Polydoor Van Pottelsberghe (afb. 3). Voor de architect betekent de aankoop quasi een verdubbeling van de oppervlakte van zijn eigendom.

De timing van deze transactie is ook heel opmerkelijk te noemen. In die periode ontstaat immers een eerste idee voor de aanleg van een verbindingslaan tussen het toenmalige stationnetje van Sint-Pieters en de wijk Ekkerghem. Speculeren Van Rysselberghe en/of zijn burens hier bewust, wetende dat een verdere uitbouw van deze burgerlijke buurt de grondprijzen fors zal doen stijgen? Dit is zeker niet ondenkbaar. Veel vermogende burgers hadden in Sint-Pieters-Buiten wel een of meerdere percelen grond als appeltje voor de dorst. Bovendien zal Van Rysselberghe, gezien zijn functie van stadsarchitect, wel goed op de hoogte geweest zijn van de diverse stadsontwikkelingsplannen en de marktwaarde van verschillende stadsdelen. De nieuwe laan zal later effectief dwars door het achterste gedeelte van Van Rysselberghe's tuin lopen.

Afb. 4. Scheidingsmuur tussen Ch. Boddaert en Ch. Van Rysselberghe (1891). Stadsarchief Gent. Reeks G12. Bouwdossiers. 1891/L/2

Charles zal deze grond deels gebruiken om zijn tuin uit te breiden. Hij laat ook een druivenserre bouwen en uit het onteigeningsdossier van 1903 weten we ook dat er diverse fruitbomen en andere gewassen zoals artisjokken, asperges en diverse bessensoorten op de grond werden verbouwd. Het uiterste deel van deze grond met een omvang van 1860 m², grenzend aan de beluiken van de buurtwegel, verhuurde hij als tuinbouwgrond.

Een bouwaanvraag uit mei 1891 toont de bouw van een muur van 58,8 meter als afscheiding van zijn grond met die van zijn buur Charles Boddaert. Opvallend is overigens het kleine bijgebouwtje, vermoedelijk een schuurtje, op de schets bij de bouwaanvraag. Van dit gebouwtje (afb. 4) is in de mutatieschetsen niets terug te vinden (22).

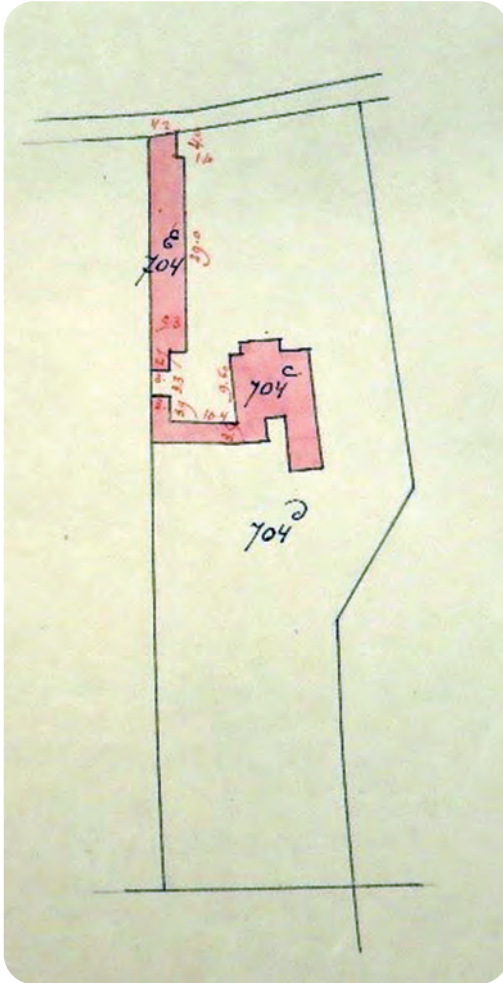
Naar aanleiding van de wijziging van de rooilijn van de Lostraat op 8 februari 1892, waarbij de straat wordt verbreed tot 12 meter, wordt in maart 1894 een spie grond van 60,33 m² voor 346,90 frank (i.e. 5,75 fr/m²) aan de stad verkocht. Charles Van Rysselberghe maakt van de gelegenheid gebruik om de houten omheining uit 1884 te vervangen door een in steen. Opvallend is de vierkanten dépendance die op de schets te zien is. Deze ‘hangar’ wordt in rode baksteen opgetrokken in augustus 1893 en zal de basis vormen voor het huidige huis Lostraat nr. 13/15. Net zoals het bijgebouwtje op de bouwaanvraag uit 1891 is hiervan niets terug te vinden in de mutatieschetsen van het Kadaster (23).

Eerste uitbreiding van het huis

Omstreeks 1895 is er een eerste uitbreiding van het huis. De korte achterbouw wordt met 13,4 meter verlengd. Wellicht gaat het hier om nutsgebouwen zoals stallingen of opslagplaatsen, die goed van pas komen bij de recente uitbreiding van de tuin, maar het kan even goed om woonvertrekken gaan. In september 1893 werd het gezin Van Rysselberghe immers met vier kinderen uitgebreid wanneer Charles Van Rysselberghe de voogdij verkrijgt over de kinderen van zijn overleden schoonbroer. (24) Over een lengte van 35,7 meter laat hij ook een serre bouwen, deze vertrekt van aan de rooilijn van de Lostraat net langs de scheidingsmuur uit 1891 (Afb. 5).

Van Rysselberghe onteigend

In 1899 stelt het stadsbestuur een eerste plan op om de wijk Ekkergerm via de Godshuizenlaan te verbinden met het Sint-Pietersstation aan het Parkplein, door middel van een brede gebogen laan en een brug over de Leie. In dit oor-

Afb. 5. In 1895 breidt de architect zijn huis voor de eerste maal uit: aan de Lostraat bouwt hij een serre, aan de noordzijde van de villa wordt een vleugel bijgebouwd. (Archief van het Kadaster. Stad Gent. Sectie I. Afdeling 9. Mutatieschets 4, 1895).

spronkelijke plan loopt de laan enkel door het stuk akkerland met kadasternr. 701a van Van Rysselberghe. Maar in 1901, met de intekening van het nieuwe station, wordt het plan gewijzigd. In dit aangepaste plan schuift de laan meer op naar het noorden en krijgen ook de latere Clementinalaan en Oostendestraat vorm. Hierdoor moet ook een deel van de tuin en de druivenserre van Van Rysselberghe wijken (afb. 6).

Uiteindelijk verliest Van Rysselberghe door het plan meer dan 42 are grond. De plannen bij het onteigeningsdossier, bewaard in het Gentse Stadsarchief, tonen heel mooi dat de grond van Van Rysselberghe ver doorliep voorbij de plek waar het Flandria Palace gebouwd werd voor de Wereldtentoonstelling van 1913, het uiterste puntje van perceel 701a, raakt de overkant van de Clementinalaan aan de rooilijn (zie afb. 6). Datzelfde dossier geeft ook een mooi beeld van wat er op deze tuinbouwgrond werd geteeld en welke onteigeningsvergoeding Van Rysselberghe kreeg. (25)

De onteigeningsovereenkomst tussen de architect, zijn kinderen en de stad van 28 juli 1902 beschrijft het onteigende goed als volgt: *“1. Une partie de jardin d’agrément et jardin potager joignant l’habitation de Monsieur Van Rysselberghe, planté d’arbres fruitiers et autres, et sur laquelle est érigée une belle serre à vignes appuyée contre le mur de clôture; puis un hangar et des clôtures de palissades en bois le tout situé à Gand, Rue de Loo, formant le*

fond de l'enclos et ayant issue sur le sentier vicinal n° 68, connue au plan cadastral de la Ville de Gand, Section I, partie des numéros 704d et 701a, et ayant une contenance d'environ deux mille cinq cent vingt mètres carrés. Occupé par la propriétaire. 2. Une parcelle de terre marâchère attenante au jardin décrit ci dessus et au sentier vicinal n° 68, connu du plan cadastral, Section I, parti du numéro 701a, ayant une contenance d'environ mille huit

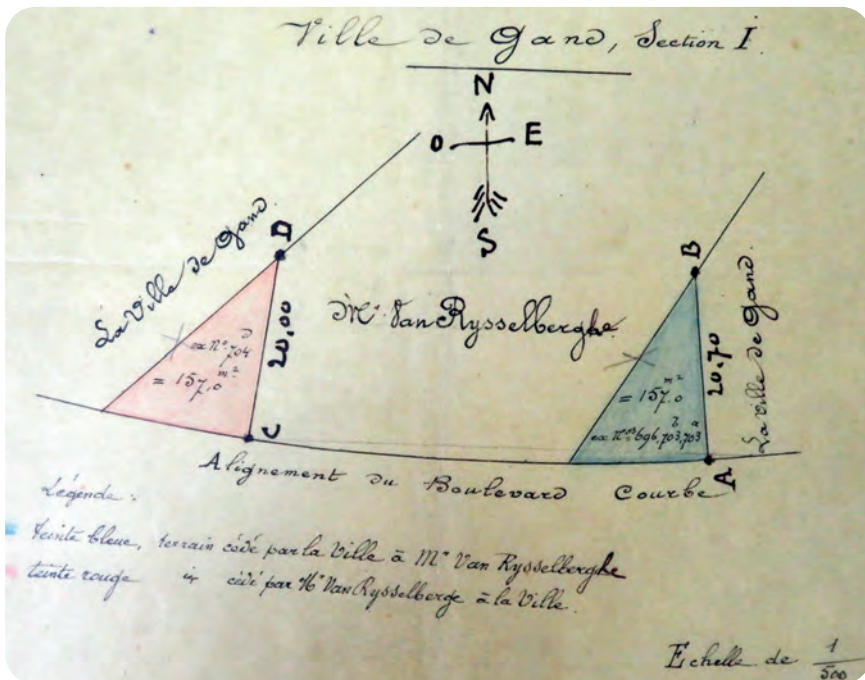

Afb. 6. Fragment uit de definitieve blauwdruk voor de aanleg van de Albertlaan (1901).
De nieuwe laan loopt dwars door het eigendom van Van Rysselberghe
(Stadsarchief Gent. Reeks G. Openbare werken. Dossier 3833).

cent soixante metres carrés. Occupé par le Sr. Berwouts à raison de septante huit francs 62 cents.” In totaal krijgt Van Rysselberghe 43.421 Frank voor het onteigende goed. De gedetailleerde eindafrekening geeft ons ook een inzicht van wat er zoal allemaal op de grond werd geteeld: artisjokken, asperges, aardbeien, aalbessen, druivelaars, etc. Verder had de architect ook een omvangrijke boomgaard met fruit- en sierbomen. (26).

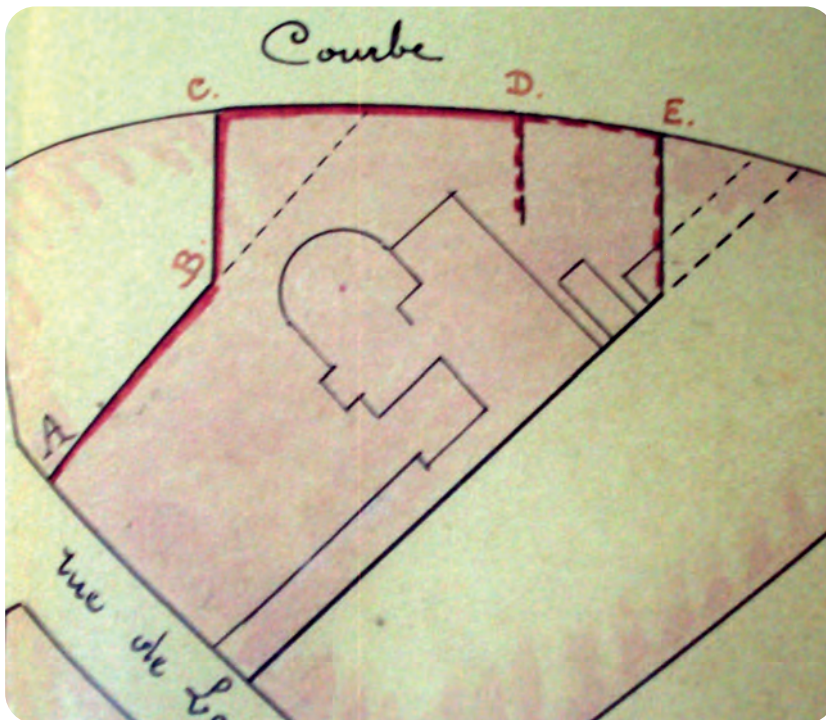
Voordeel van de onteigening

Toch is de aanleg van de Albertlaan voor Van Rysselberghe interessant. Zijn grond ligt nu over een lengte van 50 meter langs de nieuwe laan, temeer omdat de stad een driehoekig stuk grond van 157 m² ruilt met Van Rysselberghe ter compensatie (afb. 7). Hierdoor vertoont het perceel van Van Rysselberghe een typerende ‘knik’ die tot op heden nog altijd duidelijk is af te lezen in de kadasterplannen. Hij zal dan ook niet wachten om met de bebouwing aan deze kant van zijn perceel te beginnen.

Afb. 7. Detail van de ruil van de grond tussen Van Rysselberghe en de stad zoals geformuleerd in de onteigeningsakte (Stadsarchief Gent. Reeks G. Openbare werken. Dossier 3800).

Op 6 maart 1903 dient Van Rysselberghe een bouwaanvraag in voor een stenen afsluitingsmuur gelijkaardig met die in de Lostraat om de nieuwe grenzen van zijn perceel af te bakenen. Zoals te zien op afb. 8 loopt een eerste deel van de Lostraat tot aan de nieuwe gebogen laan (punten A-B-C op het plan). Een tweede deel dat daarop aansluit loopt langs de toekomstige laan (punten C-D op het plan.) In deze bouwaanvraag komen we overigens ook te weten dat Charles Van Rysselberghe, zoals gebruikelijk is, instaat voor de kosten van het nieuw aan te leggen trottoir. Wel worden deze kosten terugbetaald door de stad, wanneer hij zou beslissen om woningen te bouwen langs de nieuwe laan. (27) Ondanks de stenen muur is Charles Van Rysselberghe dat zeker van plan. Het tweede deel van de bouwaanvraag bevat immers ook de aanvraag voor de plaatsing van een tijdelijke omheining, die het deel van de grond moet afschermen waar Charles Van Rysselberghe later drie nieuwe huizen zal bouwen (Punten D-E, op afb. 8). De bouwaanvraag voor deze eerste drie huizen zal hij pas indienen in de maand juni van het jaar nadien. Op 10 maart 1903 volgt er nog een aanvulling op zijn aanvraag van 6 maart, waarin hij het verzoek lanceert tot de bouw van een tijdelijke omheining die zijn perceel moet

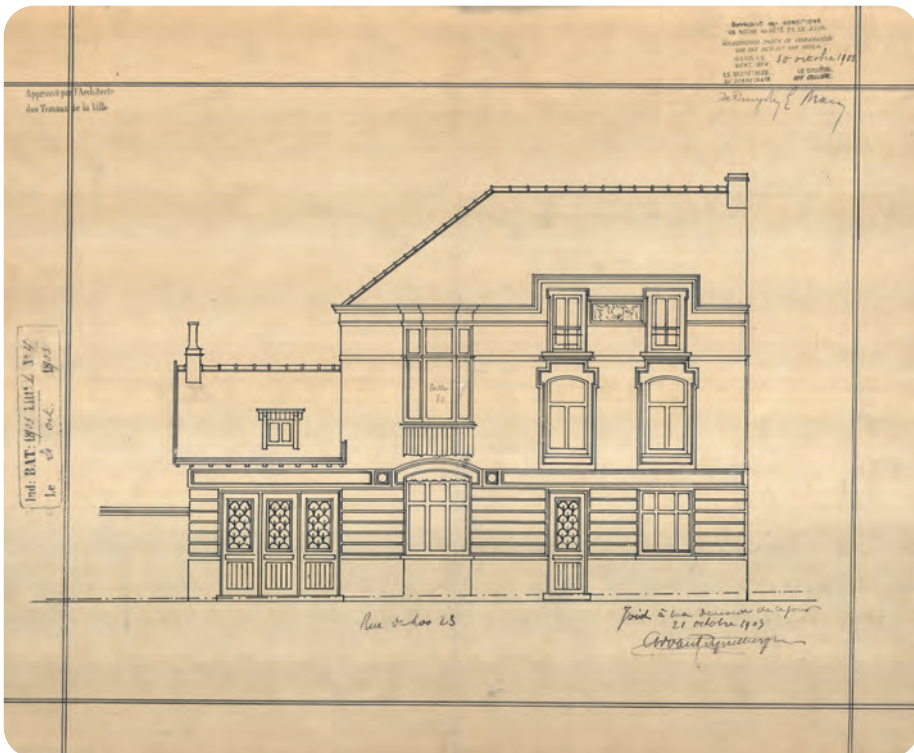
Afb. 8. Detail uit bouwaanvraag G12/1903/B/21 met de aanduiding van de nieuwe omheining rond het eigendom van de architect langs de gebogen (Astrid)laan. (Stadsarchief Gent. Reeks G12. Bouwdossiers. 1903/B/21).

afschermen van de wegenwerken, totdat de nieuwe stenen afsluiting aan zijn eigendom is voltooid.

Aanpassingen aan het huis in de Lostraat

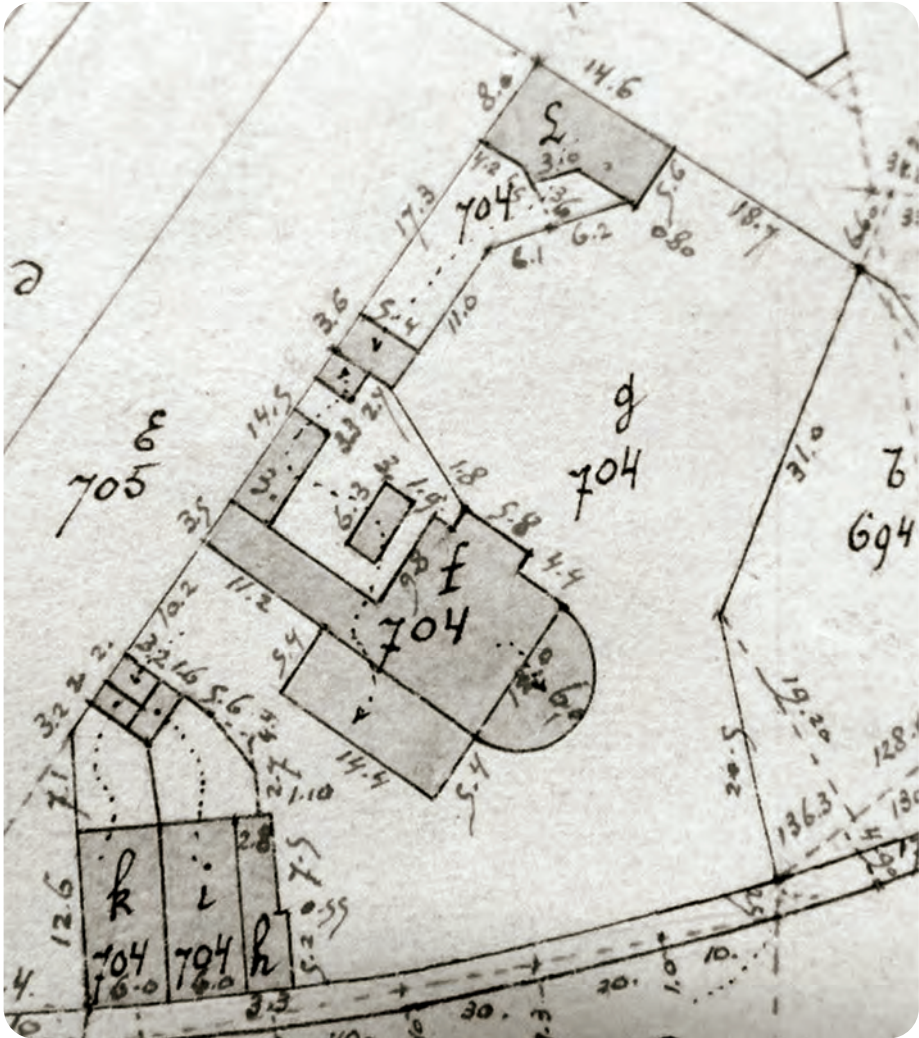
Alvorens hij start met de bouw van de huizen aan de Albertlaan – wellicht wacht hij de voltooiing van de wegenwerken in de straat af – voert de architect verscheidene aanpassingen uit aan zijn eigen huis (28) en past hij het gebouwtje ter hoogte van Lostraat 23 (het huidige huisnummer 13-15) aan.

In oktober 1903 dient hij de noodzakelijke bouwaanvraag in voor dit huis, waarin duidelijk sprake is van aanpassing en vergroting van de woning. (29) Hiervoor moet de serre wijken. Het gaat hier om een tweede uitbreiding van het bakstenen nutsgebouwtje uit 1892. In 1896 werden al volgens het bouwplan een traphal, een waskamer en een koertje met het toilet toegevoegd, wat een verdubbeling van het woonoppervlak betekende. Het mansardedak moest

Afb. 9. Geveltekening voor de uitbreiding van het huis in de Lostraat 23, nu nr. 13/15. Slechts een gedeelte van dit ontwerp werd uitgevoerd. (Stadsarchief Gent. Reeks G12. Bouwdossiers. 1903/L/4, 1903).

wijken voor twee extra verdiepingen. Andermaal zwijgen de mutatieschetsen in alle talen over deze uitbreiding. Nochtans moet de bouwaanvraag zeker uitgevoerd zijn. Dit blijkt uit de afwerking van de gevel, die er tot de dag van vandaag nog steeds staat. (30)

Afb. 10. Omstreeks 1905 wordt het woonhuis van de architect een tweede maal vergroot. Ten zuiden, de zonnekant van het huis, wordt het gebouw uitgebreid, vermoedelijk met een veranda of terras. Ook start de architect aan de Lostraat en de Albertlaan met de bouw van opbrengstwoningen. (Archief van het Kadaster, Stad Gent, Sectie I, Afdeling 9. Detail uit mutatieschets 15 van 1905).

Het was volgens de bouwaanvraag van 1903 niet alleen de bedoeling om het huis aanzienlijk uit te breiden, maar ook om de bestaande gevel aan te passen tot een esthetischer geheel. De ontwerptekening toont twee grote dakvensters en twee ramen met een rijkversierde kroonlijst op de eerste verdieping (afb. 9) Deze gevelaanpassingen werden echter niet volledig uitgevoerd, want tot op heden zijn de ramen uit de vorige bouwphase te zien. Van het nieuwe ontwerp werd enkel het bossagewerk met het arduinen basement uitgevoerd, wellicht omdat deze doorloopt in de nieuwe uitbreidingen van het huis. Links van het bestaande gedeelte werd een nieuwe travee toegevoegd. Hier is het ontwerp wel nauwer gevolgd. De drieledige erker, aan de console afgewerkt met houten latten, springt nog steeds in het oog. De plannen tonen ook een mooie hangar, met driedelige poort. Die werd al in 1908 weer afgebroken voor de bouw van de nieuwe huizen in de Lostraat.

Uit het grondplan blijkt dat het reeds bestaande gedeelte amper werd gewijzigd. Enkel het koertje met de latrine werd aangepast en over de lengte van de nieuwe travee werd een grote rechthoekige kamer bijgevoegd. Die nieuwe ruimte was bereikbaar vanuit zowel de inkom- als de traphal. De hangar ernaast was niet toegankelijk vanuit de andere gedeelten van het huis, maar verschaftte via een brede gang wel toegang tot twee nieuwe latrines achteraan het huis.

Als we kijken naar de mutatieschets van 1905 (Afb. 10) zien we dat het gedeelte waar vroeger de broeikas stond, nu een koer is met achteraan een klein tuinhuis en volgens het kadaster bij het huis aan de Lostraat 23 (nu 13-15) hoort. Verder zien we op de schets ook dat Van Rysselberghe zijn woonhuis verder heeft uitgebreid. Terwijl de oppervlakte van de woonst voordien volgens de kadastrale gegevens 2 are 40 centiare bedroeg, beslaat die in 1905 meer dan 5 are 40 ca! Het achterste gedeelte wordt aanzienlijk vergroot met meer dan 75 m² en aan de zijkant wordt de woonst met een halfronde constructie uitgebreid, vermoedelijk een veranda. Het valt opnieuw op dat de mutatieschetsen van het kadaster en de schetsen die bij de bouwaanvragen zijn gevoegd steeds een ander beeld geven van de ‘koterijen’ die bij het huis horen.

Slot

Zo settelt Charles Van Rysselberghe zich definitief in de nieuwe stationsbuurt. In een vierde en laatste deel bekijken we hoe het werk in de aanloop van de Wereldtentoonstelling van 1913 voltooid wordt. Ook staan we heel kort stil bij wat er tijdens en na de Wereldoorlogen gebeurt met het patrimonium van de architect.

Noten

(doorlopend: vervolg van deel 2)

- 15 Rijksarchief Gent. Reeks F758 Hypotheken. Gent 0002. Toegangsnr. 3402.
- 16 Stad Gent. Dienst bevolking. Volkstelling 1881-1890: 5H, boek 3 f° 680.
- 17 Kadaster van Oost-Vlaanderen. Stad Gent. Sectie I. Afdeling 9. Mutatieschets 3, 1886.
- 18 Stad Gent. Dienst bevolking. Volkstelling 1881-1890: 5H, boek 3 f° 680. De diverse volkstellingen leren ons ook dat de familie naast een tuinman ook een meid en een knecht in dienst heeft. Het personeel wisselt wel regelmatig van bezetting.
- 19 Lagye, G. (1902) Le nouveau musée de Gand. In: *Le Petit Messager de Bruxelles*. p. 1.
- 20 OCMW-archief Gent. Dossier 'Vente à Gand du 4 Mars 1886 par le notaire Chs. De Weert y résidant, des nos 703 et ex 704 de la Section I à Gand, contenant ensemble 43a. 58c.'
- 21 Stadsarchief Gent. Reeks Openbare werken. Dossiers G3786 en G3799.
- 22 Het zal mee opgenomen worden in het volume van de eerste uitbreidingen van het huis in 1895.
- 23 Vervangen door een serre in 1895.
- 24 Ernest Housmans (1848-1889) en Theresia Bossut (1859-1893): hun vier kinderen Ernest, Alfred, Paul en Maria worden in september 1893 ingeschreven op het adres van de architect. Volkstelling 1891-1900: 5H, boek 9, f° 100.
- 25 Stadsarchief Gent. Reeks openbare werken. Dossier G3800.
- 26 Ibidem.
- 27 Stadsarchief Gent. Reeks G12. Bouwdossiers: G12/1903/B/21.
- 28 De mutatieschets uit 1905 toont een enorme uitbreiding van het huis t.o.v. de vorige schets uit 1895. De bouwaanvragen uit 1903 en de plannen i.v.m. de aanleg van de Albertlaan wijzen erop dat de uitbreidingen echter van een vroegere datum moeten zijn. Wellicht werden de aanpassingen al gemaakt omstreeks 1900!
- 29 Stadsarchief Gent. Reeks G12. Bouwaanvragen G12/1903/L/4.
- 30 Stadsarchief Gent. Reeks G12. Bouwaanvragen G12/1896/L/1.

HET ECHE METSELAARSHUIS IN DE CATALONIËSTRAAT

GT-Redactie

Afb. 1. Het verloederde Metselaarshuis aan de Cataloniëstraat in 1978. Vergelijk met afb. 2 en let op de bijgevoegde 'schil' aan de hoek. Die moest dienen om de Kromsteeg te helpen omvormen tot de huidige Sint-Niklaasstraat met kaarsrechte rooilijnen naar 19de-eeuwse mode (uit: *Kultureel Jaarboek Oost-Vlaanderen*, 1978).

Iets oudere Gentenaars hebben in de vorige eeuw het neringhuis van de metselaars, het Metselaarshuis op de hoek van de Cataloniëstraat en de Sint-Niklaasstraat, gekend in zeer vervallen toestand en tot de tweede verdieping onzichtbaar achter schreeuwlelijke, maar klaarblijkelijk lucratieve publiciteitsborden (afb. 1). Pas toen men in 1975 aanstalten maakte het huis te slopen, nam de stedelijke dienst voor monumentenzorg en archeologie initiatieven om het behoud veilig te stellen. Dat ging moeilijk, heel moeilijk. Dertien jaar lang werden dovemansgesprekken gevoerd en streed men tegen de onwillige eigenaar en de top van het stadsbestuur die het gebouw wilden afbreken. Toen bouwpromotoren en investeerders kwamen opzetten, besloot men het roer om te gooien. Dat en de uitzonderlijke ligging gaven de doorslag. Eerst mochten de archeologen aan de slag. De restauratiewerken, archeologisch verantwoord door degelijke voorstudies, begonnen bijna 15 jaar later in 1989 en waren voltooid in 1991. De restauratie, in feite grotendeels een reconstructie, kon niet gebeuren volgens de regels van de kunst vastgelegd in het zogenaamde Charter van Venetië, regels die er in dit geval op neerkwamen dat de muurresten als ruïne zouden moeten geconserveerd worden of quasi onherkenbaar ingebouwd, wat zeker niet wenselijk was op een dergelijke plek. De kenners fronsten de wenkbrauwen, maar dat was niets vergeleken met de ongewoon heftige polemiek rond de aanbouw in de Sint-Niklaasstraat met sterk contrasterende hedendaagse vormgeving.

Middeleeuws Steen De Rode Deur wordt ‘Mets Huus’

Het gebouw was een voor Gent typisch middeleeuws Steen, gebouw opgetrokken uit natuursteen (‘Doornikse’ kalksteen) dat het nr. S12 meekreeg in de inventaris van dergelijke woonhuizen uit de periode 1100-1300. De achterzijde met sporen van een originele trapgevel en de twee zijgevels van het gebouw dateren waarschijnlijk uit de 13de eeuw. Pas veel later, in 1432, werd het huis, toen bekend als De Rode Deur, verkocht aan de nering van de metselaars (in die tijd ‘mets’ genoemd) en steenhouwers. Die had het al enkele jaren in gebruik en bezat vlakbij in de Sint-Niklaaskerk trouwens een kapel. Naast de metselaars vonden ook de ticheldekkers en de timmerlieden een stek aan de Cataloniëstraat, in die zone destijds de Kleine Korenmarkt genoemd. Samen vormden de bouwambachten een losse groep die bekend stond als ‘de neringen van de Plaats’. Die Plaats was de huidige Botermarkt.

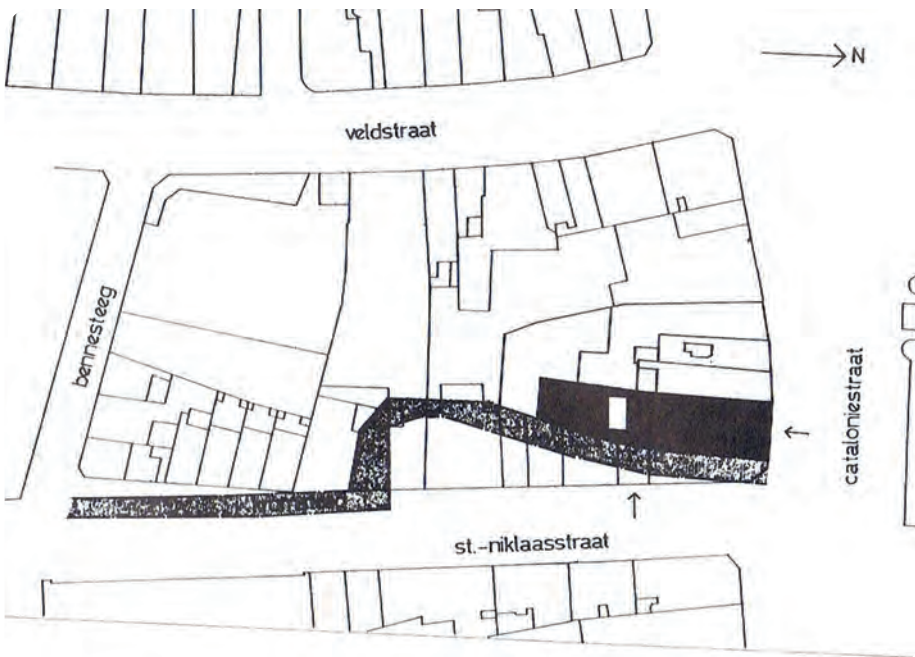
In 1526 kregen de metselaars toestemming een nieuwe voorgevel ‘vander metsen huus’ op te trekken, vermoedelijk onder leiding van hun deken, meester Christoffel van den Berghe, die drie jaar later ook het Huis van de Vrije Schippers aan de Graslei zou laten realiseren. In beide gevallen trad hij vermoedelijk vooral op als algemeen aannemer. De gevel werd een trapgevel met kalkzandsteen (‘witsteen’) als parement (siersteen) voor baksteen geplaatst. Het gebouw telt twee volwaardige bouwlagen op een hoge sokkel, nog behorend tot het originele Steen. De oorspronkelijk centraal geplaatste hoofdingang was bereikbaar via een buitentrap van tweemaal zes treden met borstwering. Er onder zat de toegangsdeur tot de ‘kelder’, oorspronkelijk waarschijnlijk een gelijkvloerse bouwlaag. Het is niet duidelijk of de voorgevel er boven voordien een stenen, dan wel een houten constructie was. Tegelijk werden binnenin allerlei andere werken uitgevoerd.

De gevel was geritmeerd met horizontale waterlijsten en tegen de muurdammen tussen de vensteropeningen doorlopende verticale driekwartzuiltjes (in het jargon: schalken). Dit resulteerde in twee horizontale rijen van vijf panelen. De geveltop was bekroond met pinakels, waarop volgens een bewaard gebleven contract uit 1526 ‘den mauwerysses dans’ (de moriskendans) moest afgebeeld staan. Dat is een oude zwaarddans uitgevoerd door dansers verkleed als moren met belletjeskostuum. Op de gevelpanelen moest in het midden het blazoen van de nering geflankeerd door leeuwen aangebracht worden, er boven nog drie (niet gespecificeerde) wapenschilden en twee keer de zogenaamde Zuilen van Hercules, symbool van Gibraltar en van ‘het einde van de wereld’. Met daarbij ook twee keer de veelzeggende wapenspreuk Plus Oultre (plus ultra: ‘er is meer’, of ‘steeds verder’). Deze Spaanse symbolen werden overgenomen door ‘onze’ Karel, die we het liefst aanduiden als keizer Karel V (van Duitsland), hoewel hij ook koning was van Spanje (als Karel I). Van de in de literatuur herhaaldelijk vermelde patroonheiligen van de metselaars (de ‘vier gekroonden’) en de heilige Maagd met Kind (of Maagd van Gent), was geen sprake. Bij het onderzoek dat aan de restauratie voorafging, werden hiervan trouwens geen aanhechtingssporen gevonden. Het is dus niet waarschijnlijk dat die er effectief ooit op prijkten. De wapenschilden waren er wel degelijk.

Hotel voor haastige ‘reizigers’

Al die pluimstrijkerij aan Karel V mocht niet baten. Na nog geen 14 jaar werd het huis aangeslagen en openbaar verkocht als onderdeel van de straf die de keizer de stad en vooral de daarin dominerende neringen oplegde. Hun weigering oorlogsbelasting te betalen, zouden ze duur bekopen. In 1558 vestigde

er zich Cornelis Manilius, drukker en dichter. In 1696 veranderde het tot dan private woonhuis van bestemming. Een nieuwe eigenaar, Pauwel Luycx richtte het in als herberg onder de naam de Grave van Eggermont. Later werd dat Hôtel du Comte d'Egmont, Hotel Graaf van Egmond of van Egmont. Luycx nam het niet zo nauw met de zeden en in het hotel kon men aan zijn trekken komen voor handelingen waarvoor men normaal even verder moest in de naastgelegen Kromsteeg met zijn vele bordelen. In 1870 werd zelfs de toegangsdeur verplaatst naar de steeg, waar het huis toen drie toegangen had.

Afb. 2. Grondplan met (zwart) het Metselaarshuis, (grijs) de oude Kromsteeg en de nieuwe rooilijn met perceelindeling (naar Van Doorne, 1977).

Krom wordt recht

In 1852 gebeurden tal van grondige verbouwingen aan het huis met de toen uiteraard verfranste naam Hôtel du Comte d'Egmond. De zolderverdieping en de geveltop werden gesloopt en in de plaats kwam een extra verdieping onder de toen obligate horizontale kroonlijst. De 'moreske' dansers op de pinakels waren waarschijnlijk al lang verdwenen, als ze er ooit op stonden. De gevelpanelen werden weggenomen. Eén bleef ter plaatse bewaard, maar was onherkenbaar gemaakt en al lang vergeten: afgekapt en egaal de rest van de gevel

ingepleisterd naar de mode van de tijd, zoals trouwens ook voorgeschreven door het stadsbestuur. Iemand die daarvan gruwde, was Frans De Potter. Bij een door hem in zijn veeldelige *Gent vanden oudsten tijd tot heden* gepubliceerde tekening van de oorspronkelijke gevel staat te lezen: ‘Vergelijk dit sierlijke gebouw der XVIe eeuw nu eens met de stenen nietigheid, welke men ervan heeft gemaakt!’.

Afb. 3. Toen men enkele honderden meter daar vandaan een tweede exemplaar (eigenlijk alleen een gefantaseerde versie van de gevel) bouwde aan de Graslei in 1912-1913, was het echte Metselaarshuis aan de Cataloniëstraat totaal onherkenbaar in dit schijnbaar 19de-eeuws gebouw (foto SCMS 5559, Archief Gent – Zwarte Doos, met dank aan Jos Tavernier).

Dat was slechts het begin van de lijdensweg. Rond 1900 heerste het ideaal van de rechte rooilijn nog oppermachtig: opgelegd door de Stad en allerminst gecontesteerd door de bevolking. De rooilijn van de Kromsteeg was samen met die vermaledijde naam gedoemd te verdwijnen. Een nieuwe straat, zowat drie keer breder, de Posthoornstraat (nu Sint-Niklaasstraat) nam de plaats in van de slecht befaamde steeg. Een vergelijking van de foto op afb. 1 en het plannetje (afb. 2) is leerrijk. Hieruit blijkt dat de verbreding vooral gebeurde ten koste van de bebouwing aan de andere zijde van de steeg. Gelukkig maar: zodoende mocht het oude Metselaarshuis blijven bestaan. Tot 1897 vormde de oostelijke zijgevel van het oude pand de hoek met de Kromsteeg. Nu werd er een ‘schil’ in eclectische stijl aan toegevoegd (afb. 3) om de aanbeden rechte lijn te bekomen. Naar de Sint-Niklaaskerk toe nam die de hele breedte van de vroegere steeg in. De ondiepe constructie was even hoog als het Metselaarshuis zelf.

Gedurfde restauratie-reconstructie

Vóór W.O. II werd het onherkenbaar geworden Metselaarshuis een populaire dancing ‘Het Wit Paard’. Na de oorlog vestigde er zich een wassalon dat een briljante nieuwigheid invoerde: ‘babywas klaar in 1 uur’. Daarna stond het huis decennialang onbewoond tot een puinhoop te vervallen. Daarbij hielp het toeval om de oude gevel aan het licht te laten komen. In 1976 kreeg de eigenaar van de Stad een vergunning tot slopen, maar in hetzelfde jaar legden Guido Bral en enkele medewerkers het wapenschild van de metselaarsnering bloot boven de oorspronkelijk centraal gelegen ingangdeur (afb. 4). Vreemd was dat: voor het grote publiek stond dat Metselaarshuis immers goed en wel gerestaureerd aan de Graslei (zie tekst over De Ingel elders in dit tijdschrift).

Het hek was van de dam. Acties kwamen los om het oude gebouw te redden. In april 1977 kwam het op de ontwerplijst voor klassering terecht en in januari van het volgende jaar was het historisch belangrijkste gedeelte van het huis definitief als monument beschermd via een pas in voege zijnde procedure. De eigenaar had dus een sloopvergunning op zak voor een achteraf als monument geklasseerd gebouw! Hij zag zijn plannen finaal gedwarsboomd, en stak juridische stokken in de wielen. De oplossing kwam er tenslotte door de kosten van de restauratie af te wentelen op de Stad, die voor de duur van de werken eigenaar werd van de voorgevel en aangrenzende ruimten. Voor de rest, ter hoogte van de Sint-Niklaasstraat, mocht een nieuwe eigenaar, een NV die optrad als bouwpromotor, op enkele aanpassingen na (minder hoog, minder garages) ongeveer doen wat altijd al het plan geweest was. De nog niet zo oude rooilijn (1897) mocht grotendeels behouden blijven. Wel moest de

Afb. 4. De in 1976 ontdekte gevelsteen met het (afgekapte) blazoen van de metselaarsnering centraal boven de oorspronkelijke ingangsdeur van het neringhuis (uit Van Doorne, 1992). Dit vormde de aanzet tot acties die leidden tot de bescherming en restauratie. Er onder het insigne BESCHERMD MONUMENT: wellicht niet toevallig veel groter dan normaal...

onderaan nog gedeeltelijk behouden muur van het oude Steen maximaal vrij gemaakt en gerestaureerd worden (afb. 5 en 6). Dat visueel vrijmaken gebeurde middels een soort galerij onder een grotendeels glazen constructie boven het verbrede voetpad.

Enkele zeldzame kenners waren op de hoogte van het bestaan van afbeeldingen die de zestiende-eeuwse toestand van het Metselaarshuis vrij getrouw weergeven (afb. 7). De muren werden archeologisch onderzocht. Een contract uit 1526 met de deken van de 'mets' Christoffel van den Berghe waarin de ver-

Afb. 5. Een afgesloten toegang tot de kelders aan de Sint-Niklaasstraat reveleert de formidabele dikte van de muren van zo'n middeleeuws Gents Steen: hier aan de straatkant gemiddeld 1,3m op het huidige voetpadniveau (foto 2019).

Afb. 6. Gereconstrueerd venster in de Sint-Niklaasstraat met zijkolommetjes en hedendaagse invulling als getuige van het middeleeuwse Steen De Rode Deur. Bemerkt de grijze (Doornikse) kalksteen (foto 2019).

Afb. 7. De voorgevel zoals architect P.J. Goetgebuer die in 1836 weergaf, mede op basis van wat hij zelf zag en van een aquarel van J.B. De Noter (1809), met eigen interpretaties. Voor wat betreft de pinakels en het wapenschild van de nering volgde hij vermoedelijk hun bepalingen in het contract uit 1526. De dansers ontbreken, maar hij voegde er wel patroonheiligen aan toe, die enkel in veel latere documenten vermeld worden. De hoofdingang, met hier nog enkele trap, zit niet op de oorspronkelijke centrale plaats. De ondersteunende 'krullen' tussen de pinakels en het maaswerk aan de trapleuning zijn ook eigen toevoegsels (Archief Gent, Atlas Goetgebuer L85/23a). Bij Daem (1990) en Van den Bossche (1992) worden nog andere, latere 19de-eeuwse afbeeldingen met elkaar vergeleken. Die blijken allen afgeleid van Goetgebuer. Let ook op de nauwe Kromsteeg links. Vergelijk deze tekening met de huidige toestand (foto in het GT artikel over het huis De Ingel aan de Graslei).

sieringen beschreven staan (met onder meer de Moreske dansers), kwam aan het licht. Marcel Daem publiceerde er een zeer degelijke studie over in GT (1990), die heel wat meer informatie bevat dan de titel laat uitschijnen. Samen met de, op de geveltop na, vrij goed bewaarde buitenmuurresten, vormden de ‘papieren’ gegevens een stevig stramien om een historisch verantwoorde restauratie-reconstructie te plannen en uit te voeren.

Afb. 8. De Maagd van Gent, centraal onderaan, geflankeerd door de blazoen van het graafschap Vlaanderen (links) en de stad Gent (rechts) en gedomineerd (symbolisch?) door de symbolen van keizer Karel: centraal de dubbele keizerlijke en koninklijke adelaar, die hier eigenlijk niet thuishoort, en twee keer de Spaanse symbolen: de ‘Zuilen van Hercules’ en de wapenspreuk Plus Oultre (foto TDM, 2019). Voor de betekenis: zie tekst.

Bij de restauratie rond 1990 kregen de gevel en de buitentrap hun uitzicht van 1526 naar best vermogen terug. Binnenin werden onder talloze lagen behangselpapier en pleister delen van de oorspronkelijke polychromie van de muren ontdekt. De wanden van de westelijke kamer waren geheel in het zwart geschilderd. De gevelstenen werden gereconstrueerd op de voorgevel: wapenschilden en symbolen bepaald in het contract van 1526 (afb. 8). Daarvan afwijkend zijn de Maagd van Gent, werk van de Mechelse beeldhouwer René Rosseel en het schild met de dubbele adelaar, plus ook het ontbreken van het

Afb. 9. Moreskendanser en doedelzakspeler (jeugdig zelfportret?) van Walter De Buck op de binnenkoer van zijn werkplaats (uit Van Doorne, 1992).

blazen van de nering. Door Walter De Buck en medewerkers werden zes Moreske dansers in koperplaat gerealiseerd en op de heropgebouwde pinakels geplaatst (afb. 9 en 10). Aan het einde van een lange lijdensweg konden de stellingen na zeventien jaar (!) verwijderd worden. De schitterende gevel markeerde voor Gent een keerpunt in de omgang met historische huizen in Gent. In tegenstelling tot de gevel van De Ingel aan de Graslei werd dit geen fantasie.

Afb. 10. Twee dansers op hun hoge werkplek (ongedateerde foto van onbekende herkomst in DSMG). De beelden worden verondersteld te draaien met de wind, iets wat misschien niet altijd vlotjes verloopt. In 1996 al moest de brandweer de beelden naar beneden halen om er beter draaiende voetstukken met kogellagers te laten onder monteren.

Het gebouw werd gedeeltelijk eigendom van de provincie, die er in de eerste jaren een informatiewinkel voor toerisme in Oost-Vlaanderen in onder bracht. In de Sint-Niklaasstraat werd tegen de slechts fragmentair behouden originele gevel van het Steen een constructie in beton en spiegelglas geplaatst. Het vloekt niet, maar echt passen doet het al evenmin. Veel Gentenaars zijn er niet

over te spreken. Eén ding moet je toegeven: er is geen verwarring mogelijk tussen oud en nieuw. Dicht bij de hoek met de Cataloniëstraat, waar de huidige rooilijn die van de vroegere Kromsteeg volgt, is de originele grijze kalksteenwand te zien van het middeleeuwse Steen. Een venster in dit gedeelte werd naar teruggevonden sporen gereconstrueerd met decoratieve zijkolommetjes als getuige van de oudste stenen bouwfase (zie afb. 6 en 7).

Literatuur

- Daem, M. (1990). Contract van gevelversiering Metselaarshuis, 1526, in: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 19 nr. 1, p. 341-355.
- De Potter, F. (zonder jaartal). *Gent van den oudsten tijd tot heden*, deel 3, p. 389-395.
- Devriese, L. (2002). Een kleine geschiedenis van de rooilijn ... of hoe het Gentse centrum (bijna) zijn middeleeuws karakter verloor. In *De Heraut*, jg. 37 nr. 2, p. 3-14.
- Everaert, G., Laleman, M.C., Raveschot, P., Van Nieuwenborg, R. (1989). Vondstmeldingen. Cataloniëstraat 1. In: *Stadsarcheologie, Bodem en monument in Gent*, jg. 13, nr. 4, p. 12-15.
- Laleman, M.C, Raveschot, P. (1991). *Inleiding tot de studie van de woonhuizen in Gent. Periode 1100-1300. De Kelders*, Brussel, Kon Academie, p. 46-47 en 62.
- Van Den Bossche, H. (1994). Het Metselaarshuis te Gent. Bericht van een omstrede restauratie. In: *Monumenten & Landschappen*, sept.-okt. nummer, p. 8-29.
- Van Doorne, G. (1977). Cataloniëstraat. Neringhuis van de Gentse metselaars. In: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*. Jg. 1 nr. 1, p. 10-21.
- Van Doorne, G. (1991). Het Metselaarshuis. In: *Stadsarcheologie, Bodem en monument in Gent*, jg. 15, nr. 1, p. 54-55.
- Van Doorne, G. (1992). Het Metselaarshuis in Gent. Een visuele confrontatie. In: *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, jg. 41, nr. 1, p. 19-21.

GEEN (PSEUDO)METSELAARSHUIS AAN DE GRASLEI, MAAR ‘DE INGEL’

GT-redactie

Toeristisch Gent kan bogen op een wel heel bijzondere eigenaardigheid: twee schitterende, min of meer gelijkaardige gevels van twee gebouwen die beiden ‘Metselaarshuis’ genoemd werden: een ‘echt’ en een ‘vals’. Van het authentieke ambachtshuis van de metselaars kan je bij de Sint-Niklaaskerk, aan de Cataloniëstraat, de gerestaureerde zestiende-eeuwse gevel bewonderen. De tweede gevel, enkele honderden meter verder aan de Graslei, is ‘vals’, maar daarom niet minder mooi en interessant. Uit de confrontatie van beide gevels, zoals in dit artikel gebeurt, zal blijken dat de gevel aan de Graslei een allesbehalve getrouwe kopie uit 1912-1913 is van de ‘echte’.

In het licht van wat over de lotgevallen van het Metselaarshuis elders in dit tijdschriftnummer te lezen staat, valt af te leiden dat de naam, toen die in 1912 aan het met een nieuwe gevel getooide middeleeuwse Steen De Ingel op de Graslei gegeven werd, min of meer aanvaardbaar was. Eerder min dan meer, maar kom: het ‘echte’ Huis van de Metselaars was toen nog onherkenbaar door verbouwingen. Dat de naam nadien aan de Graslei behouden bleef, was enigszins begrijpelijk. In gezaghebbende werken gepubliceerd in de jaren 1970 staat nog te lezen dat de gevel van het ‘metsershuis’ aan de Cataloniëstraat afgebroken werd en heropgebouwd aan de Graslei. Maar na het beëindigen van de ingrijpende restauratie aan de Cataloniëstraat omstreeks 1990, en zeker anno 2019, is het niet meer verantwoord nog van een Metselaarshuis aan de Graslei te spreken. Niet enkel kunsthistorisch, ook economisch-historisch hoort dat daar helemaal niet thuis: de gebouwen aan de Leiehaven hadden te maken met rivierhandel en stapel. Dat was ook het geval met het grote middeleeuwse Steen De Ingel, waar aan de vooravond van de wereldtentoonstelling van 1913, de nieuwe gevel oprees: dat was lange tijd een brouwerij en zelfs neringhuis van de brouwers.

Afb. 1. Huis De Ingel, detail van een achttiende-eeuwse voorstelling van de havenactiviteit aan de Leie. Uiterst links het bewuste huis: het hoogste gebouw aan de Graslei. Op de voorgrond platte smalle wagens voor vervoer van o.a. biertonnen (reproductie in DSMG, Begijnhof, Sint-Amansberg).

Men kan die gevel afdoen als ‘nep’, maar evengoed kan je hem beschouwen als een kunstwerk op zich, als een exuberante getuige ook van de vroegere opvattingen over restauratie. Dat is iets waarvoor we pleiten. In één moeite door roepen we op om met z’n allen de ‘echte’ naam De Ingel te promoten. Een eerdere poging om de naam Brouwershuis via krantenartikelen te lanceren, ‘pakte’ niet. Ingewortelde dwalingen van dit type zijn taai... Dat weten we. Maar ze kunnen ook een langzame dood sterven, als ze niet gedurig aan gevoed worden via allerlei informatiekkanalen, mondeling doorgegeven, op papier, digitaal...

‘Valse’ kopie

De geschiedenis van de twee gevels is sowieso zonderling. Lang voordat er gedacht werd aan een mogelijkheid het authentieke Metselaarshuis aan de Cataloniëstraat te restaureren, gebeurde iets heel merkwaardigs. In 1912 werd, als koninginnenstuk van de verfraaiing van de Graslei voor de Wereldtentoonstelling van 1913, een nieuwe gevel opgetrokken voor het middeleeuwse Steen De Ingel (afb. 1). Dit moest het Metselaarshuis voorstellen, maar het was een ‘vervalste’ kopie van het oude, een zeer vrije interpretatie door architect Amand Janssens (afb. 2 en 3). De gevel verschilt aanzienlijk van die aan de Cataloniëstraat. Dat moest wel, want het Steen waar de gevel tegenaan gebouwd werd, was veel hoger. Hierdoor zag men zich zelfs genoodzaakt het gebouw een verdieping meer te geven dan het originele neringhuis van de metselaars telde. Ook een gedeelte van een naastgelegen steeg werd erin opgenomen (afb. 4).

Kunstwerk op zich

In de aanloop van de Gentse Wereldtentoonstelling in 1913 zag men het vooral toeristisch (Everaert, 2014). Men wilde de Graslei een zo mogelijk nog mooier en prestigieuzer aanzijn geven dan wat de behouden of gerestaureerde huizen al te zien gaven. Dat lukte wonderwel, zoals iedere Gentenaar en iedere bezoeker van deze stad weet, om nog te zwijgen van de verzamelaars van almanakprenten en koekendozen. Architect Amand Janssens, die het imposante middeleeuwse Steen De Ingel toegewezen kreeg om van historiserende decoratie te voorzien, liet zich inspireren door de hem bekende afbeeldingen van de zestiende-eeuwse gevel van het echte Metselaarshuis. Inspireren is hier wel de juiste term. Meer dan dat kon het niet zijn. Het huis De Ingel had,

zoals hierboven al aangehaald, heel andere verhoudingen dan het ‘echte’ Metselaarshuis. Zoals in het artikel over dit gebouw aan de Sint-Niklaaskerk in dit GT nummer beschreven en geïllustreerd, zag het van afbeeldingen bekende neringhuis van de metselaars er aan het begin van vorige eeuw helemaal anders uit. De trapgevel was weggebroken en vervangen door een extra verdieping met horizontale kroonlijst. Voor het grote publiek moet het een ‘modern’ gebouw geleken hebben.

Janssens en zijn opdrachtgevers hadden kunnen opteren voor een gevelrestauratie die de functionele en sobere vormgeving van het hoge, massieve middeleeuwse Steen aan de Graslei beter benaderde. Hiervoor konden ze zich baseren op een weergave op 18de-eeuwse schilderijen van het gebouw nog met topgevel (zie afb. 1). Op de, in de 19de eeuw onvermijdelijke aftopping na (afb. 5), was het gebouw met zijn – voor Gent uitzonderlijke vijf bouwlagen – nog vrij goed bewaard. Ook de grotendeels behouden achtergevel was nog authentiek. Zelfs een gedeeltelijke reconstructie van de voorgevel ware verantwoord geweest. De imposante Gentse natuurstenen patriciërswohnungen uit de twaalfde-dertiende eeuw, de Stenen, waren en zijn immers uniek in het Vlaamse land en ver erbuiten.

Maar de tijden waren er niet naar: men wou het nog ‘beter’, ‘mooier’ en vooral decoratiever dan de historische realiteit ooit was. Het feit dat een kopie van precies deze gevel op de Brusselse Wereldtentoonstelling van 1910 ‘opgesteld’ werd voor het paviljoen van de Stad Gent (De Vriendt, 2004), spreekt boekdelen. Niet toevallig kreeg de industrieel Maurice de Smet de Naeyer, een van de drie directeurs van de komende Gentse wereldtentoonstelling, de belangrijke rol van verbindingsman met de eigenaars toebedeeld. De gevel, of wat daarvoor moest doorgaan, was expositiemateriaal geworden.

We beschouwen de prachtige gevel van architect Amand Janssens nog het best als een kunstwerk op zich: een voorbeeld van sterk verticaliserende neogotiek met decoratie, die misschien zelfs mede geïnspireerd is door de toen florierende art nouveau stijl. Voor de realisatie konden aannemer Charles Van Driessche en zijn vaklui trouwens gebruik maken van de gemechaniseerde technieken met o.m. elektrisch aangedreven machines voor steenbewerking waarmee men toen goed overweg moest kunnen om de art nouveau siermotieven vorm te geven.

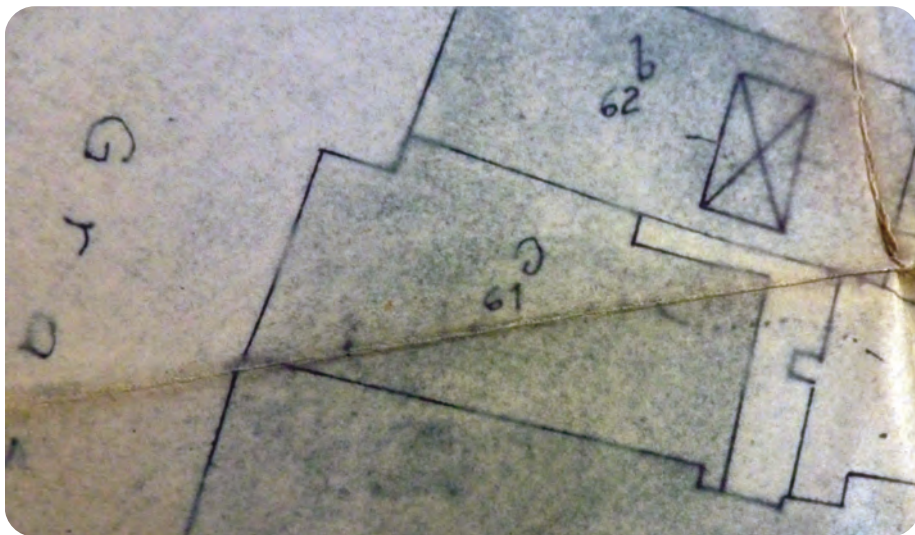
Neogotiek? Art nouveau? Niet bepaald van de stereotype soort, maar toch... Een buitenbeentje, in elk geval. De realisatie verliep overigens ook in 1912 niet zonder protest en ook niet zonder technische problemen. Iemand vroeg zich zelfs af wat men in het buitenland zou denken van een dergelijke ‘acte de

Afb. 2. De eind vorige eeuw gerestaureerde-gereconstrueerde 16de-eeuwse gevel aan de Cataloniëstraat van het originele Metselaarshuis (foto 2019 Tim De Moerlose, TDM).

Afb. 3. De hier beschreven gevel aan de Graslei, in 1912 geplaatst tegenaan het veel oudere authentieke Steen Den Ingel uit (vermoedelijk) de tweede helft van de 13de eeuw (foto 2019 TDM). Zoek de verschillen ... en geef dit gebouw de naam die er bij hoort: De Engel.

Afb. 4. Kadasterdetail met het Steen De Ingel op perceel 61delta.
Bemerk de gedeeltelijk overbouwde steeg.

vandalisme architectural, un mensonge historique’ en zelfs een misdadige schending van de archeologische waarde: ‘un crime de lèse-archéologie’. Ook de technische moeilijkheden die moesten overwonnen worden, staan aangegeeft in een zeer informatief artikel van Everaert e.a. (1995). Het zou de meest geldverslindende restauratie aan de Graslei worden. In de woorden van Guido Everaert (2014): ‘een dure grap’.

Ingelnaam verdient de voorkeur

Naast ‘kunstwerk op zich’, was de gevel aan de Graslei ook een lichtjes verbluffende illustratie van hoe men aan het begin van de vorige eeuw omging met historische sites. Op zich zelf is dat ook een waardevol gegeven, maar, zoals hierboven al aangehaald, de naam Metselaarshuis is hier totaal misplaatst. We concluderen dat het veel geschikter zou zijn de oude, historische huisnaam De Ingel opnieuw te gebruiken. Die dateert nog uit de middeleeuwen (oudste bewaard gebleven vermelding ‘Ynghel’: 1389). Dat oude gebouw was door zijn aanzienlijke hoogte immers medebepalend voor het kenmerkende verticalisme van de nieuwe gevel, visueel nog aanzienlijk versterkt door de vormgeving van Amand Janssens: met sierlijke halfzuilen over een

Afb. 5. De Ingel in de 19de eeuw met de obligate horizontale kroonlijst (reproductie in de schenking Kluyskens in DSMG, onbekende herkomst en jaartal). De voorbouw rijkt tot boven het dak van het achterliggende hoofdvolume en was bedoeld om te imponeren. zoals ook nu nog te zien is aan de Nederpolder - Biezekapelstraat.

aanzienlijke hoogte doorlopend, vanaf de kelder- (of gelijkgrondse) verdieping tot helemaal bovenaan uitlopend in fiolen (pinakels), die een heel eind boven de eigenlijke geveltop uitsteken. Voor die pinakels en de gevelindeling kon de architect zich inspireren op de realisatie in 1526 van Christoffel van den Berghe bij de Sint-Niklaaskerk, maar door de hoogte-breedte verhoudingen oogt het toch helemaal anders.

Een gedurfd ontwerp dat stijlcanons (-voorschriften) en stijlclassificaties tart. Uitwendig bewaart enkel de kelder – of historisch juister: de oorspronkelijke

gelijkvloerse verdieping – een herinnering aan het middeleeuwse Steen. Everaert e. a. stelden in 1995: ‘Toch is de vernieuwing in 1912 inmiddels ook als een historische verworvenheid te aanvaarden met een sterke beeldbepalende functie in het stadsgezicht aan de Gras- en Korenlei’ (citaat). Net als het oude Steen kwam die tot stand om economische redenen: in dit geval het toerisme, anno 2019 de sterkst groeiende economische sector in deze stad. We moeten dat niet proberen te verbergen. Façade dus, maar daarom geen waardeloze nep: een kunstwerk op zich. Gebouwd als evocatie van een verloren gewaand origineel.

Enkel als men zou vasthouden aan de naam Metselaarshuis, is het nep. Die on-eigenlijke naam aan de Graslei is absurd, op het ridicule af. Overigens was ook de oudere gevel aan de Cataloniëstraat letterlijk ‘façade’, maar dan wel 16de-eeuws. Net als de 20ste-eeuwse van de Ingel aan de Graslei, werd hij immers tegenaan een veel ouder middeleeuws Steen gebouwd. Vooral door overvloedig gebruik van kalksteen uit het Doornikse, gemakkelijk via de Schelde aangevoerd, gaat de ‘stenen’ geschiedenis van het Gentse centrum ver terug in de tijd, en dat maakt het er niet eenvoudiger op.

Afb. 6. Zwierige neogotische engel in het centraal paneel van de bovenverdieping aan de Graslei, refererend naar een vermoedelijk foutieve interpretatie van de huisnaam. De geknielde figuur toont op een banderol de huisnaam Den Enghel. Een tweede mogelijke betekenis, die van hengsel, ‘hingel’ of hijsbalk is hier meer op zijn plaats.

Voegen we hier nog aan toe dat de huisnaam meer dan waarschijnlijk niets te maken heeft met engelen (afb 6 en 7). Hij betekent hier vermoedelijk ‘hengsel’ en verwijst naar een hijsbalk, waarschijnlijk in de geveltop. Het grote en hoge Steen was lange tijd in gebruik als brouwerij en waarschijnlijk ook als magazijn voor geïmporteerd bier, aangevoerd in tonnen, wellicht vooral via de Ketelvaart verbonden met de Schelde.

Een tijdlang functioneerde het gebouw als ambachtshuis van de niet erg honkvaste Gentse brouwers. Dat werd weergegeven in de gevelversiering met hun blazoen (afb. 8) met daarbij ook nog een beeld van hun patroon Sint Arnold.

Afb.7. Geen engelenhoofden, maar ‘bladerenhoofden’(bladmaskers) in de sluitstenen aan weerszijden boven de ingang deur van de half ondergrondse verdieping, zeer waarschijnlijk oorspronkelijk gelijkvloers van het middeleeuwse Steen De Ingel. Dit is een vriendelijk ogende variante van de ‘groene man’ of ‘wildeman’ (Engels: green man). De meest waarschijnlijk betekenis is hier die van beschutter, behoeder van de ingang.

Maar dat is moeilijk herkenbaar en verdrinkt als het ware – de uitdrukking is hier op zijn plaats – in de overvloedige decoratie. De heilige man wordt immers nog geflankeerd door Sint-Amandus en verder nog Sint-Lieven en Sint-Andries. Wie zich wil amuseren met het herkennen van deze heiligen, geven we volgende informatie mee. Te beginnen aan de zijde naar de Grasbrug toe: (afb. 9) Sint-Arnold met een boek, nauwelijks herkenbare ‘rake’ en blazoen(tje) van de brouwers, Sint-Amand met mini abdijkerkje in de armen, Sint-Lieven met tongtang en Sint-Andries met zijn X-kruis (afb. 10). Uiteraard mochten ook de wapenschilden niet ontbreken van stad en land, plus de attributen van de onvermijdelijke Karel V.

Tot slot, niet onbelangrijk: de gevelversiering bevat niet de minste verwijzing naar de metselaars. Nog een reden om hier deze beroepsgroep definitief te weren uit de huisnaam. Jammer dat het basisartikel van Everaert e.a. (1995) juist wat dat betreft een onbegrijpelijke fout bevat. De ‘Vier Gekroonden’, patroonheiligen van de metselaars, waarvan aan de Graslei geen spoor te vinden is, kregen daarin volkomen onterecht een ruim bemeten plaats in de beschrijving van de gevelversiering van de Ingel.

Literatuur

- Naast de hieronder opgenomen lijst ook persknipsels in het DSMG, Groot Begijnhof, Sint-Amandsberg, collectie Vliegende Bladen Gent, reeks Straten.*
- Daem, M. (1990). Contract van gevelversiering Metselaarshuis, 1526, in: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 19 nr. 1, p. 341-355.
- De Vinck, K. (1976). De metamorfosen van een stadsgezicht. De Graslei en de Koornlei van de middeleeuwen tot vandaag. *Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, deel 13, p. 44-52.
- De Vriendt, B. (2004). Het paviljoen van de Stad Gent op de Wereldtentoonstelling van Brussel in 1919. In: *De Heraut*, nr. 1, p. 8-9.
- Everaert, G., Laleman, M.C., Lievois, D., Stoops, G. (1993). Graslei 8. In: *Stadsarcheologie, Bodem en monument in Gent*, jg. 17, nr. 4, p. 39-44.
- Everaert, G., Laleman, M.C., Lievois, D., Stoops, G. (1995). Het huis ‘De Inghel’ aan de Graslei in Gent. In: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, deel 49, p. 119-174.
- Everaert, G. (2014). *Het verfraaide decor van het Gravensteen*. Stad Gent – Dienst Monumentenzorg, pp. 418. Over de perikelen met de gevel van de Ingel in 1908-1912: p. 216-221.
- Laleman, M.C., Raveschot, P. (1991). *Inleiding tot de studie van de woonhuizen in Gent. Periode 1100-1300. De Kelders*, Brussel, Kon Academie, p. 46-47 en 62.

Afb. 8. Gereconstrueerd wapenschild van de brouwersnering met spreuk 'Het moet wel' (referend naar mouten), horizontale banden en links daarvan moutkorf met 'rake' . Blaozen en spreuk zijn versierd met hopperanken en –'bellen' (foto TDM, 2019)

Afb. 9. Sint-Arnold, patroon van de brouwers, en Sint-Amand (foto 2019) naast het brouwersblaozen aan de zijde naar de Grasbrug toe. De eerste zit in een boek te bladeren en heeft een miniversie van het brouwerskenteken (zie afb. 8) met strepen en moeilijk herkenbare brouwersattributen aan de voeten. Sint-Amand is duidelijker: hij paradeert met een model van een abdijkerk op zijn ene arm (foto TDM, 2019).

Afb. 10. De twee heiligen naast het wapenschild aan de zijde naar de Sint-Michielsbrug toe (foto TDM, 2019). Links het beeld van Sint-Lieven met als attribuut de tang waarmee booswichten zijn tong uitrukten. Rechts de enige heilige die met het blote oog vanop de grond goed herkenbaar is: Sint-Andries met het X-vormige kruis waarop hij de marteldood stierf. Wat die hier komt doen, is ons een raadsel.

Afb. 11. De opdrachtgevers konden niet genoeg krijgen van keizer Karel en de Habsburgers. Ook aan de Graslei twee keer het Spaanse element met zogenaamde Herculeszuilen, telkens twee stuks, en daarbij nog twee keer Plus Oultre (zie artikel over het Metselaarshuis). De Maagd van Gent moest hier, lichtjes anachronistisch, plaats maken voor de keizerlijke en koninklijke dubbele arend, symbool van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie (foto TDM, 2019).

Minder bekende Gentse fotografen

NESTOR SCHAFFERS (1826 – 1896)

Opvolger van Edouard Renoz

Françoise Verhoosele

Nestor Schaffers, ‘nestor’ (1) van de Gentse fotografen, werd geboren als Paul Joseph Nicolas Nestor in Luik op 13 maart 1826. Hij was de zoon van Nicolas Antoine, 30 jaar, handelsagent (2), en van Jeannette Bussy, 26 jaar (3). Hij bleef ongehuwd. In zijn jonge jaren was schilderkunst zijn passie. Schaffers studeerde eerst in Antwerpen en in de jaren 1846 tot 1848 aan de Kunstakademie Düsseldorf (4). Daar volgde hij de landschapsklasse van Johann Wilhelm Schirmer (5). Gedurende lange tijd, van 1848 tot 1862 woonde Schaffers in Barbizon, waar hij de bekende schilderschool leerde kennen. Hij reisde ook naar Zwitserland. Na een reeks tegenslagen, waarvan we de aard niet kennen, (6) spitste Nestor Schaffers zich toe op de fotografie.

Vanaf 1862 woonde Schaffers in Gent. Na de dood in 1862 van collega en vriend Edouard Renoz, beschreven in de eerste aflevering van deze reeks, hielp hij diens weduwe in het fotoatelier in de Onderstaat. Hij staat voor die periode evenwel niet vermeld in de ‘Wegwijzers van de stad Gent’. In 1864 startte hij een studio voor fotografie in de Walpoortbrugstraat (7) in Gent. Dat jaar kwamen zijn zuster Adelaïde en zijn jongere broer Ernest hem vervoegen. In 1873 liet Schaffers een nieuw huis bouwen op een braakliggend terrein in de Guinardstraat (8). Daar zette hij zijn fotografenactiviteit vanaf 1875 verder. Hij stierf na een langdurige ziekte op 70-jarige leeftijd in 1896. De Gentse fotografiewereld verloor toen in korte tijd drie vooraanstaande figuren. Twee weken eerder was François Donny, hoogleraar en fotograaf, gestorven en een jaar daarvoor Gustaaf De Vylder die de opleiding fotografie introduceerde in de Nijverheidsschool, bekend als Ecole industrielle, ‘Indus’ of ‘Lindelei’, nu technisch atheneum (KTA) aan de Coupure. Dat was een Europese primeur. De lijkrede van Schaffers maakt gewag van zijn goedheid en vriendelijkheid, en ook van zijn begaafdheid en kunstzinnigheid. Aan zijn opvolger Aelterman wordt een korte bijdrage gewijd in volgend GT nummer.

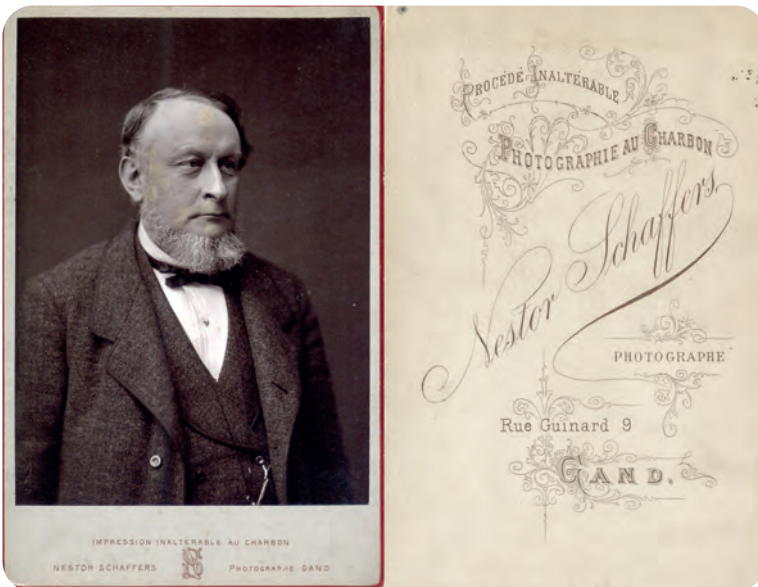
Afb. 1. Carte de visite. De periode dat Schaffers werkzaam was in de Onderstraat 22 te Gent. Sober interieur, eigen aan de foto's uit die tijd.

Afb. 2 en 3. Carte de visite. Geen adres maar met de initialen in reliëf.

Afb. 4 en 5. Carte de visite. Een sober interieur met effen achtergrond en een kolom, een stoel, soms een zetel. Nog altijd met de initialen in reliëf.

Afb. 6. Cabinetkaart in de techniek van carbonpapier.
Een prachtig portret van Gustave De Vylder.

Er zijn van Schaffers portretkaartjes bekend die ogenschijnlijk geen naam of adres vermelden, maar als men goed kijkt ziet men in de linkerbovenhoek een initiaal, eigenlijk twee: een S en in het midden een N. Hij had waarschijnlijk nog een voorraad kaarten liggen in die tijd heerste nog geen consumptiedrift: men gebruikte eerst de voorraad op.

Daar waar Edouard Renoz, diens weduwe en hijzelf in de Onderstraat nog gebruik maakten van albumine-zilverdruk voor de 'carte de visite' (ca 6 x 8,5cm), gebruikte Schaffers in een latere periode in de Walpoortbrugstraat het collodiumprocédé en de broomzilver-gelatineplaten, niet alleen voor de carte de visite, maar ook voor de 'cabinetkaarten' (ca. 10,8 x 16,4cm), die opkwamen vanaf ca 1870. Hij maakte voornamelijk portretten. Via zijn vriendschap met Désiré Van Monckhoven (1834-1882) en Gustave De Vylder (1824-1895), directeur van de Nijverheidsschool, was Schaffers een graag geziene portretmaker van professoren en wetenschapslui verbonden aan de universiteit. Hij fotografeerde ook af en toe landschappen en op een akte van 1866 staat hij zelfs vermeld als steendrukker, maar hij was vooral 'lichttekenaar': fotograaf.

In 1874 was Nestor Schaffers één van de oprichters van de Association belge de Photographie, naast d'Hoy, Waldack, Neyt e.a. (9) Hij bleef lid tot aan zijn overlijden. Hij was ook een intieme vriend van Désiré Van Monckhoven (1834-1882) en één van de eersten om de techniek te gebruiken van het carbonpapier, door Van Monckhoven gecommmercialiseerd vanaf 1875.

De afbeeldingen zijn gemaakt naar originelen uit de verzameling van de auteur

Noten

- 1 Ook letterlijk te nemen: Schaffers heeft altijd zijn vierde voornaam gebruikt. Waarom hij dat deed is niet duidelijk.
- 2 'Commissionaire': agent van een bedrijf of een bank.
- 3 Familysearch.org (<https://www.familysearch.org/>)
- 4 <https://www.kunstakademie-duesseldorf.de/>
- 5 https://de.wikipedia.org/wiki/Johann_Wilhelm_Schirmer
- 6 Revers de fortune. Van welke aard die waren staat niet vermeld in de publicatie van de Association belge de Photographie, Troisième série, vol. III, 23ième année, Bruxelles 1896, blz. 870. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.fl11yv;view=1up;seq=7>
- 7 Rue du Pont Madou.
- 8 Archief Gent, Bouwvergunningen Gent 1796-1960 - Reeks G12 nr. 1873-12354.
- 9 Deze vereniging ontstond tegelijk in Brussel, Gent en Luik. Voor Gent onderzocht Gustave De Vylder in 1874 de mogelijkheden tot samenwerking tussen de verschillende beoefenaars van fotografie.

VELDWACHTERS IN LEDEBERG (1795-1874)

Achiel Van Hecke

Het ontstaan van de Belgische politiediensten is te situeren in de periode waarin België bij Frankrijk geannexeerd was (1795-1814). Met het Franse voorbeeld voor ogen, werden in die tijd de gemeentepolitie, de burgerwacht, de rijkswacht en het leger georganiseerd. Na de bekrachtiging van de aanhechting van België bij Frankrijk op 30 september 1795 bleef de Franse wetgeving van toepassing op het Belgisch grondgebied. Zo werd de door de Franse Nationale Vergadering gestemde wet op de politiediensten van 28 september 1791 van kracht in wat nu België is. In landelijke gemeenten werden veldwachters aangesteld. In dit artikel wordt beschreven welke figuren dat waren in het toen zelfstandig geworden, maar nog bijna volledig agrarische Ledeberg aan de zuiderpoorten van Gent.

De benaming veldwachter is de officiële, letterlijke vertaling van ‘garde champêtre’, waarvan ook de populaire termen ‘champetter’ en ‘garde’ afgeleid werden. Zoals de naam laat uitschijnen was dit de politieman functionerend in landelijke gemeenten (champêtre afgeleid van champs: velden). Dit artikel beoogt enkel het schetsen van de hoofdlijnen van het veldwachterswezen in Ledeberg. Dat was een heel kleine, in de Franse Tijd (1795) zelfstandig geworden gemeente aan de zuiderpoorten van Gent (1). Vooral de moeilijkheden komen hier aan bod. Het eigenlijke functioneren van deze nieuwsoortige politielui, hun taken, dagelijkse bezigheden en hun status worden slechts zijdelings aangeraakt (2).

Een schijnbaar volledige lijst van veldwachters (afb. 1) opgemaakt in 1873 vormde de basis van het hier gepresenteerd onderzoek (2). We zullen echter zien dat de opsomming voor wat de beginperiode betreft, niet helemaal juist is. De reden daarvan is te zoeken in de onduidelijke situatie van de veldwachters in die tijd. Er werden namelijk ook gardes champêtres benoemd in andere nog overwegend ruraal gebleven zones (afb. 2) van wat in die tijd la Commune de Gand was, en nu in essentie nog steeds 9000 Gent is: op Meulestede, langs de Coupurevesten (vermoedelijk vooral Ekkerghem), buiten de Brugse

poort, Rooigem en een deel van Wondelgem, de 'faubourg' aan de Dampoort, toen Antwerpse poort genoemd, en op Gent Sint-Pieters-Aalst en -Aaigem. De veldwachter van deze laatste gebieden functioneerde ook in het aangrenzende Ledeberg. Blijkbaar verschilde de situatie van de vroegere Sint-Pieters-heerlijkheid niet zo sterk aan weerszijden van de vesten uit de jaren 1500 (nu stadsring met duidelijk herkenbare driehoekige bastioneilandjes).

*Par arrêté du 27 Juin 1874 la députation a approuvé la délibération communale
 relative à la création d'un 2e poste de garde à Ledeberg.*
LEDEBERG.

NAMES EN VOORNAMEN.	GRAAD.	DATUM VAN DE BENOEMING.	OUDERDOM OP DAT TIJDSTIP.	AANMERKINGEN.
Philippe, Sieber	Wacht.	15/11/1873	53	overleden
Benoy, H. H.	id.	15/1/1875	54	in functie van d. Sieber. Overleden
H. Hofschier, Jean	3	12/12/1875	57	Overleden
Willems Jan Baptist	3	12/12/1876	54	overleden te Brussel 1879
Van der Linden, J. P.	3	1/1/1877	51	divulsiemissie
Abelghe, L.	3	11/2/1877	59	wa pas accepté
Bouyvel Augustin	3	15/2/1876	30	waars. Gatteghe
Plag, J.	3	1/1/1877	56	<i>divulsiemissie fa. van d. Sieber. par arrêté du 20 1er 1874, B. P. n. 2706 (1873)</i>
Van der Linden, J. P.	3	1/1/1877	51	
<i>Par arrêté rendu le 17 2° 1874 la députation a approuvé la délibération relative à la création d'un 2e poste de garde à Ledeberg.</i>				

Afb. 1. Volledige lijst met (doorschrapte) namen van Ledebergse veldwachters, afgerond in 1874, die, zoals uit de tekst blijkt, toch niet zo 'volledig' blijkt te zijn.

Etat Seminal de Gardes Champêtres
de la ville de Gand

Nom des Gardes Champêtres	Encrevêtu où ils sont collés.	Sommes qui leur sont allouées par mois		Observations
Nardenne	un hameau de Nardenne	50.	-	
Desens	pour les impôts de la commune de Desens	50.	.	
Dulle	faubourgs de la part de Brugate, Sint-Amand, Sint-Elgum	50.	.	
Pelijes	faubourgs de la part de Sint-Pierre et Sint-Amand, piece d'ancien et de West	50.	.	
L'abbeville	faubourg de la part de Sint-Pierre	50.	.	
		250.		

Certificat véritable par le Maire de
la ville de Gand

Le 27 Janvier 1806.
Nicolas Pelijes

Afb. 2. Rurale wijken in Gent waar veldwachters benoemd werden (1806). De naam Nicolas Pelijes, ook veldwachter in Ledeberg (!), als voorlaatste onderaan bij de Gentse wijken Sint-Pieters-Aalst en -Aaigem (Rijksarchief Gent).

Zelfstandig Ledeborg met een veldwachter

Ledeborg kende in de jaren 1800 een razendsnelle ontwikkeling. In 1795 kreeg het zelfstandig geworden Ledeborg de verplichting opgelegd er een veldwachter op na te houden. Een veldwachter, inderdaad: de nieuwe gemeente was immers nog grotendeels ruraal. Grote percelen zonder bebouwing, akkers en weiden, overheersen (afb. 3). De nauwe verbondenheid met Gent bracht mee dat de situatie van de eerste vernoemde veldwachter te Ledeborg verward was, op papier althans. Zo zijn sporen van diens activiteit alleen terug te vinden in het aangrenzende gedeelte van Gent: aan de Kortrijkse – en de Sint-Pieterspoort (Heuvelpoort), samen met Sint-Pieters-Aalst en -Aaigem. Ook het al of niet samenwerken met buurgemeente Gentbrugge was problematisch. En – last but not least – de recrutering verliep niet vlekkeloos. Meerdere veldwachters hielden ook herberg. Ontslagen wegens wangedrag waren niet zeldzaam.

‘Kan genoegzaam lezen en schrijven en is kloek en gezond’

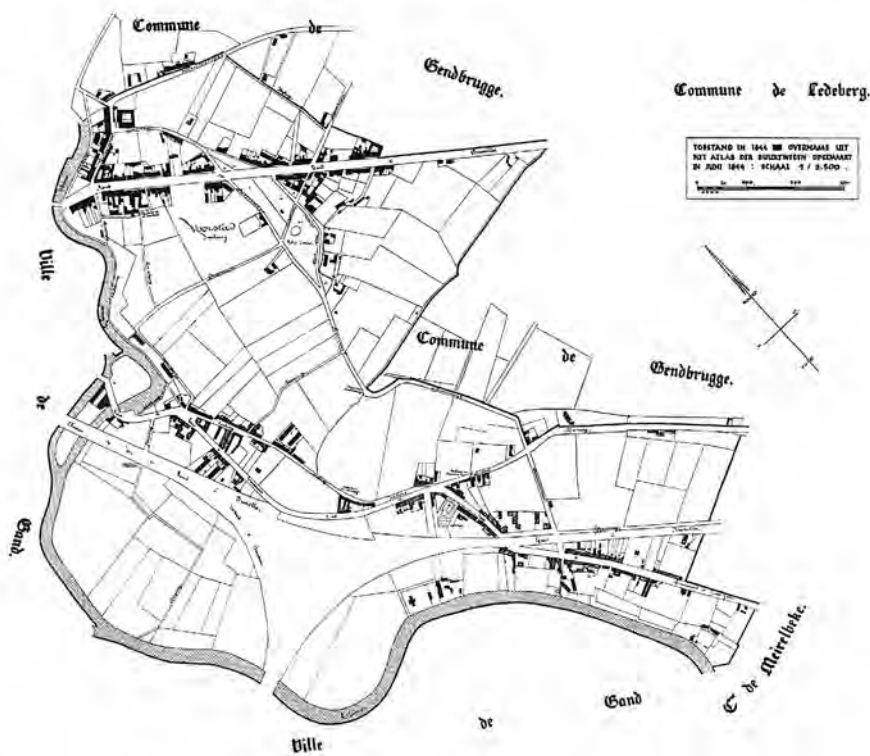
De veldwachters in Ledeborg werden in de Franse tijd gewoon op voorspraak van de burgemeester benoemd, na goedkeuring door de prefect van het departement, voorloper van de provinciegouverneur. Er werden aan de kandidaten geen hoge eisen gesteld. Het volstond blijkbaar te kunnen lezen en schrijven en een goede fysieke conditie te hebben. Uit sommige documenten blijkt dat de schrijverij bij sommige veldwachters niet altijd even vlot verliep. Sinds 1801 werd bij voorkeur kandidaten gezocht onder de voormalige militairen. Vanaf 8 april 1822 werd voorgeschreven dat voortaan bij de benoeming van een veldwachter de leeftijd, de lengte en de ‘lijfelijke gesteltenis’ moest vermeld worden en ook dat de voorgestelde personen ‘gediend’ hadden, dus hun legerdienst hadden volbracht. Zo deed Petrus Bouez dienst gedurende zes jaar en drie maanden in het zeventiende bataillon de Ligne en zou hij deelgenomen hebben aan de slag van Waterloo. Hij werd eervol ontslagen als militair en was daarna ‘pompier’ in Gent in de periode 1820-1828. Van 1 juli 1829 was hij politieagent te Gent, waar hij tot aan zijn aanstelling als veldwachter te Ledeborg nog dienst deed. ‘Kan genoegzaam lezen en schrijven en is kloek en gezond’, staat er vermeld bij de beoordelingsstaat (4).

Behoorlijk kunnen lezen en schrijven, kloek gebouwd zijn, blijken ook bij andere benoemingen als criteria gebruikt. Nadat kandidaten voor hem waren verschenen, besliste de prefect van het Scheldepartement, de als tweede gearschikte kandidaat Jean Baptist Willems te benoemen boven de eerste door

de gemeenteraad voorgestelde, omdat deze *'a plus d'instruction que le premier'* (5). In het dossier steekt van beiden een schrijfproef: het is duidelijk dat Willems een beter en vaster handschrift heeft, duidelijk leesbaar en vlotter geschreven dan dat van zijn concurrent (6).

Veldwachter in Ledeberg en/of in Gent?

De eerste in Ledeberg vernoemde veldwachter is Nicolas Pelijes (23 februari 1799). Hij is dan 53 jaar oud (7). Niettegenstaande die vermelding van Pelijes als veldwachter vinden wij van hem nergens een spoor van enige activiteit te Ledeberg in de aangehaalde periode. Vermoedelijk dezelfde Pelijes was als veldwachter benoemd te Gent op 22 Vendémiaire Jaar 9 (14 oktober 1800) (8). Voordien was hij werkzaam te Gent als *'chef de sergeant de police'* sinds 2

Afb. 3. Ledeberg in 1844 (Atlas der Buurtwegen): enkel de zones buiten de twee poorten waren bewoond. Vooral lintbebouwing rond de twee wegen naar Brussel buiten de gelijknamige poort, later de Oude Brusselseweg en de Brusselsesteenweg en (onderaan buiten de Sint-Lievenspoort) aan de Hundelgemsesteenweg. Kaart gebaseerd op kadasterplannen. Enkel de zones met percelen en huizen (overwegend lintbebouwing) ingetekend horen bij Ledeberg

Thermidor Jaar 8 (21 juli 1800). Hij werd van deze functie ontheven om er veldwachter te worden. Hij kreeg de ‘Section des Champs’ toegewezen als dienstterrein, palend aan Ledeberg en, zoals de naam suggereert, eveneens nog bijna helemaal landelijk in die tijd (9).

Wanneer wij de handtekeningen van Pelijes vergelijken uit de periode dat hij actief was te Gent en die te Ledeberg komen wij tot de conclusie dat die bijzonder gelijkend zijn en dat het hier gaat over een en dezelfde persoon. Pelijes werd in feite pas veel later officieel benoemd te Ledeberg. Dit gebeurde op 19/10/1808 na akkoord van de prefect (afb.4).

Pierre Wille, die dus niet in het hoger vermelde register voorkomt, werd als veldwachter (en ook als herbergier) te Ledeberg vernoemd in een overlijdensakte gedateerd tweede Thermidor, jaar 5 (1797). Dat hij de eerste overlijdensakte te Ledeberg als veldwachter ondertekende, laat ons veronderstellen dat hij al (de enige) veldwachter was in die periode. Ook in een brief van 19 Nivôse jaar 6 van de Franse republiek (8/1/1798) van de gemeentelijke administratie van het kanton Oosterzele wordt Wille vermeld. Daarin wordt beslist dat voortaan nachtelijke patrouilles zullen worden ingericht om de voortdurende ‘baenstroperyen’ tegen te gaan in dit kanton. Volgens de geldende voorschriften moesten deze patrouilles worden verricht door drie, vier of vijf ‘veldwachters en gendarmes’ maar aangezien er is die periode geen gendarmes in dat kanton gelegerd waren, werd beslist deze patrouilles te laten uitvoeren door vijf groepen van veldwachters, gerekruteerd in het kanton. De veldwachters (met naam vernoemd) moesten zich bewapend naar Oudenaarde begeven ‘alwaer is hunne plaetse van vereeniging ende verzameling’. Al deze gegevens bevestigen dat Wille ononderbroken dienst deed als veldwachter sinds zijn eerste vermelding in 1797 en zeker tot het jaar 1800 (afb. 5). Er is echter geen spoor te vinden van een officiële aanstelling van Wille of van zijn ontslag als veldwachter in deze eerste periode. Hij wordt slechts officieel benoemd in 1802.

Al of niet met Gentbrugge: fusie avant la lettre?

Iedere gemeente werd verplicht er een veldwachter op na te houden, maar voor twee (of meer) kleinere dorpen van minder dan 500 inwoners mocht er een gemeenschappelijke veldwachter fungeren. Samen met de kledijvergoeding en de bewapening was de veldwachter immers een zware post op de begroting van de gemeente en zo was het uit noodzaak dat Ledeberg en Gentbrugge, rond 1800, een veldwachter deelden over hun grondgebied. Een voorstel van de prefect van het Schelde departement om de drie gemeenten,

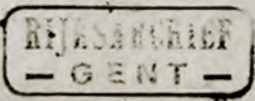

Le Maire de la commune de Ledeberg
 Vu l'arrêté de Monsieur le Préfet du
 département de l'Escaut par lequel la
 nomination d'Augustin Van de Voorde
 garde champêtre, est révoquée
 Sur le rapport de Monsieur l'adjoint
 délégué pour la police

Arrête ce qui suit

Monsieur Nicolas Pelijes est nommé garde
 champêtre de la commune de Ledeberg
 il jouira d'un traitement annuel de deux francs

Le présent arrêté sera soumis à l'approbation
 du conseil municipal et de suite à Elle de
 Monsieur le préfet du département de l'Escaut

Fait à la Mairie de Ledeberg le
 15 octobre 1808.

  C. Sibaut

Est approuvé par le conseil municipal
 en séance du 15 octobre 1808
 J. J. De Baerle
 N. Pelijes
 Louis Deslièvre

Afb. 4. Nicolas Pelijes wordt in 1808 benoemd als veldwachter in Ledeberg, in vervanging van de afgezette Augustin Van de Voorde (Rijksarchief Gent).

Ledeberg, Gentbrugge en Heusden onder één veldwachter te plaatsen werd niet doorgevoerd. De bedoeling was in de drie gemeenten de veldwachter van Heusden het werk te laten doen. De burgemeester van Gentbrugge protesteerde op 29 Germinal jaar 9 (18/4/1801) tegen dit voorstel en meende dat dit moeilijk uitvoerbaar was omdat de twee gemeenten gescheiden zijn van Heusden door de Schelde, en er geen bruggen zijn, alleen een veer, dat 's nachts niet werkte. Hij stelt voor de veldwachter van Gentbrugge ook dienst te laten doen in Ledeberg.

In 1801 was François Van Hoorde, de veldwachter van Gentbrugge in Ledeberg en in Gentbrugge al actief, wat echter moeilijk bleek te verlopen. De prefect besliste dan op 6 Germinal jaar 10 (27/3/1802) Wille te Ledeberg te benoemen en ontheft veldwachter Van Hoorde van zijn dubbele functie (10). Hij gaat akkoord om hem voortaan alleen in Gentbrugge te laten fungeren, omdat 'hij (Van Hoorde) bij zijnen dienst voor de commune Ledebergh, geen voordeel heeft in de betaeling van zijn tractement'. De prefect had in zijn brief de wedde van Van Hoorde voorgesteld op 200 fr te Gentbrugge. De burgemeester van Gentbrugge was akkoord dat zijn veldwachter alleen dienst deed te Gentbrugge, maar verzette zich tegen de voorgestelde wedde. Samen met de gemeenteraad besliste hij: '144 fr 's jaers te betalen, gelijk hij altijd van sijne aanstellinge al heeft genoten'. Van Hoorde eindigt zijn dienst in Gentbrugge als veldwachter in 1832.

Etat Du traitement arriéré, Du au 1er de frimaire De la commune de Ledebergh arrondissement de Gand, pendant l'an huit. De la République française

Commune	nom Du Gard-champêtre	traitement annuel	mois arriérés		montant De la part de la au Gard-champ.	observations
			Depuis de . . .	jusqu'au . . .		
Ledebergh	Pierre Wille	fr 144	de novembre au 31	de fevral au 3	fr 144	De fait que le traitement annuel de cet agent a été payé par la commune de Ledebergh pendant l'an sept. Le paiement de l'an huit n'a été effectué que le 31 jan. 1800. Par la suite le paiement de son traitement annuel a été effectué par la commune de Ledebergh.

Certifié véritable l'Etat des mois arriérés de la commune de Ledebergh de frimaire de l'an huit de la République française

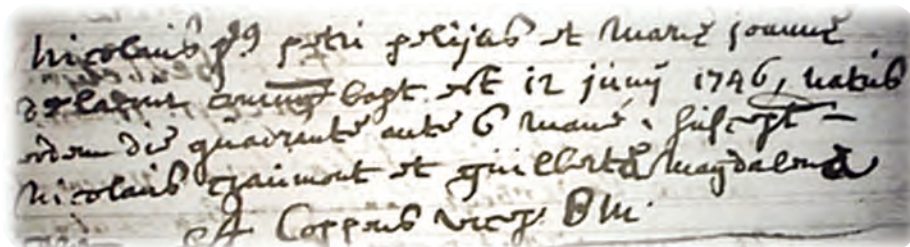
Afb. 5. In het republikeinse jaar 8 (1800) bleek Pierre Wille betaald te worden als veldwachter in Ledeberg.

Ontslagen wegens wangedrag

Wille werd ontslagen wegens wangedrag tijdens zijn dienst. Als veldwachter was hij door de burgemeester belast met het overbrengen naar Gent van een ‘Rôle de dry centimes additionnel à la contribution foncier (grondbelastingen) de l’an 13’. Wille keerde die dag niet terug en het was slechts ‘s anderendaags in de namiddag dat hij door de burgemeester dronken werd aangetroffen in een herberg (‘cabaret’), zonder documenten of ontvangstbewijs. Hij verklaarde alles te zijn verloren.

Augustin Van de Voorde werd benoemd tot vervanger (11). Opmerkelijk is dat deze, tijdens zijn dienst als veldwachter (1805-1808), als getuige bij een aangifte bij de burgerlijke stand meestal wordt vermeld als cabaretier (herbergier) en niet als veldwachter. Slechts eenmaal staat hij opgetekend als veldwachter èn cabaretier op 4/4/1808, in een overlijdensakte. Van de Voorde werd na enkele jaren eveneens wegens wangedrag ontslagen. Uit een brief van 11 oktober 1808 van de adjoint délégué (12) aan de prefect van het Schelde-departement te Gent blijkt dat hij heeft vernomen dat (Van de Voorde) ‘est associé avec des personnes qui font des spéculations dans le commerce honteux et qu’il favorise la fraude’. Er werd een grote hoeveelheid tabak bij hem in beslag genomen en er werd proces-verbaal opgesteld. Het blijkt ook dat hij, in strijd met de dienstvoorschriften, een ‘cabaret’ zou hebben gehouden, feit dat aan de prefect ook ter kennis wordt gebracht. De prefect laat aan de burgemeester van Ledeberg op 14 oktober 1808 weten: ‘le sieur Agustin Van de Voorde, garde-champêtre Ledeberg, est révoqué des ses fonctions’ (13).

De Ledebergse gemeenteraad behandelde op 26 en 27 maart 1859 een tuchtzaak tegen veldwachter Willems waarin hij door de Nederlandse onderdaan Joseph Franssen, werd beschuldigd van het achterhouden van bepaalde stukken. Willems weigerde deze terug te geven, zelfs na een bezoek aan huis door de burgemeester (Prosper Vincent) en uitte meermaals beledigingen en bedrei-

Afb. 6. Doopakte van Nicolaus Pelijes geboren in 1746 (Stadsarchief Gent, filmrollen, geboorteregister parochie OLV Sint-Pieter).

gingen tegenover hem. Hij werd in deze gemeenteraad met eenparigheid van stemmen ontslagen. Ontslag goedgekeurd door de Provinciale overheid op 5/5/1859.

Voorbeeldig functionerend en nooit te oud

Het was niet allemaal zo slecht gesteld met de Ledebergse veldwachtersmoraal. Tijdens het onderzoek in een moordzaak in 1853 te Ledeberg (14) liet de plaatselijke garde-champêtre Willems zich opmerken door werkzaamheid en behendigheid. Dit bleek echter geen garantie te zijn voor verder goed functioneren, zoals hierboven beschreven. Bij KB 25/7/1867 kreeg veldwachter Bruyneel, samen met nog vier andere ingezetenen, een premie van 30 F als beloning voor zijn inzet in de strijd tegen de cholera-epidemie te Ledeberg in 1866. Hij kreeg speciale vermeldingen voor zijn hulp bij het overbrengen van de zieken naar het Hospice en van de lijken naar het kerkhof, het verbranden en bestrijden met kalk van alle zaken die in aanraking waren gekomen met zieke personen (15).

Afb. 7. Sterk aangegroeid huizenbestand in 1878 rond de Hundelgemsesteenweg en de Jozef Vervaeenstraat. Talrijke kleine huisjes van het zelfde type op gelijkaardige perceeltjes. De Eggermonstraat is getrokken, het Ledebergplein aangelegd en de kerk opgetrokken, maar voor de rest is de ruimte errond nog leeg. Detail van de kaart Gevaert en Vanimpe, Documentatiecentrum Streekgeschiedenis (DSMG), Begijnhof 46, Sint-Amandsberg).

Garde champêtre Peleijs, Pelijes, Pelyes, Paleys, Palys..., de naam wordt in de verschillende documenten op de meest verschillende manieren geschreven, ook door hem zelf, overleed in Ledeberg op 11/8/1828. Zoals de hierbij gereproduceerde administratieve uittreksels bewijzen (afb. 1 en 6) was hij, 82 jaar oud, en nog in dienst als veldwachter. Dat men hem een pensioentje moest uitkeren met dan daarbij nog de kosten voor een nieuwe aanstelling zal wel een te hoge last zijn geweest voor de gemeente. Die hoge leeftijd blijkt toen echter geen uitzondering te zijn in dergelijke functies.

Afb. 8 (aanvullend bij afb. 7). Ook de tweede zone rond de weg naar Brussel blijkt in 1878 sterk bebouwd. Een groot grondgebied tussen de Driesstraat, enerzijds, en de Eggermontstraat, plein en kerk anderzijds, is nog quasi leeg (kaart Gevaert en Vanimpe, DSMG, detail).

Gedaan met champetters: Ledeberg krijgt stadsallures

De gemeenteraad van 11/5/1865 besliste een politiecommissariaat in te richten gezien de gemeente zich inmiddels voldoende had ontwikkeld en meer dan 5000 inwoners telde. Er werd een tweede plaats voor een veldwachter ingesteld (16). Het aantal inwoners van Ledeberg nam fors toe. Bij beslissing van de gemeenteraad van 14/9/1874 werden de beide plaatsen van garde-champêtre gesupprimeerd. Ledeberg was dan bijna volgebouwd en dus niet langer meer een gebied met een landelijk karakter. Het bevolkingsaantal steeg van 5600 (1866) tot meer dan 9000 in 1876. De verstedelijking was volledig (afb. 7 en 8). Na de opheffing van het ambt van veldwachter stelden de beide eervol ontslagen veldwachters De Ploey en De Bruyn hun kandidatuur als politieagenten te Ledeberg en in dezelfde raadszitting werden ze aangesteld. (17). Voortaan waren er geen veldwachters meer te Ledeberg.

De hierboven vermelde lijst met de namen van de veldwachters te Ledeberg (zie afb. 1) te vinden in een register in het Rijksarchief (RA) is dus onvolledig. Er is geen sprake van Wille en Van Hoorde, namen die in andere bronnen wel aangetroffen worden als veldwachters te Ledeberg.

Noten

- 1 Lijst met namen, functies, datum van benoeming en leeftijd. In de officiële documenten bij de benoeming werd aanvankelijk zelden een geboortedatum vermeld, meestal wel de leeftijd, maar soms hield men het gewoon bij de naam en voornaam, wat identificering bemoeilijkt bij opzoekingen.
- 2 Poorten mag hier letterlijk genomen worden. Hoewel de imposante stadspoorten al op bevel van Jozef II verdwenen waren, functioneerden de oude toegangen nog tot 1860 als tolpoorten. Voor Ledeberg waren het er twee: de Keizer- of Brusselsepoort en de Sint-Lievenspoort.
- 3 Over de status van veldwachters in een latere periode: Bastiaen, Ph. (2013). Meneer Champetter? Titulatuur en aanzien in het Meetjesland (1850-1900). In: Van Mensen & Dingen, jg. 11 nr. 1, p. 29-43.
- 4 Rijksarchief (RA), Archief Provincie Oost-Vlaanderen, afdeling 0-586.(fiches).
- 5 RA, Provinciaal Archief, periode 1851-1870, kaft 67/2-A-263 (Rapport sur la conduite et la manière de servir des garde-champêtres (1851) meldt als datum van benoeming 1 xbre (december) 1845, 42 jaar oud.
- 6 RA, Archiefbestand Oost-Vlaanderen, afdeling 0-441/4 – gemeenten/personeel/landelijke politie.

- 7 RA, Register I42- 9/180/1. De lijst van Ledebergse veldwachters waarin hij als eerste vermeld staat, vertoont een inktvlek die gedeeltelijk belet het jaartal van zijn benoeming te lezen. Daaronder is het cijfer 7 toch enigszins leesbaar. Aan de hand van het nog zichtbaar gedeelte van het jaartal mogen we aannemen dat hij werd benoemd op 23 Pluviôse, jaar 7 van de Franse Republiek
- 8 Stadsarchief Gent, reeks C7(1) Proces-verbalen van opeenvolgend de Mairie en het college, boek 1803, p. 7-8.
- 9 RA, Provinciaal archief OVL, Schelvedepartement H/1-4576/4. In de Franse tijd werd de indeling van het Gentse grondgebied in politiewijken doorgevoerd. De 'Section des Champs' komt overeen met Gent Sint-Pieters-Aalst en -Aaigem (Devriese, L., 2006, Van Section de l'Egalité tot 4de politiewijk. Stedelijke administratieve indeling van het Gentse grondgebied in de 19de en 20ste eeuw. In: Gandavum, jg. 11 nr. 2, p. 27-38).
- 10 RA, Provinciaal Archief O-VL Schelvedepartement H/1-3050/100.
- 11 RA, Provinciaal Archief O-VL Schelvedepartement H/1-4576/4.
- 12 Gemeentelijk Archief Ledeberg (GAL) in Stadsarchief Gent, reeks 74, register van besluiten van de burgemeester (meier) 1808-1823. Mededeling aan de bevolking van de heer burgemeester Debaut, meier van Ledeberg, 2/1/1808: Amand Louis Herman, assessor, is benoemd als adjoint van de burgemeester, officier van de burgerlijke stand, gemachtigd alle akten van de gemeente te tekenen en mag optreden in alle zaken van politie. Hij zal zitting houden "ten seyne huuse" dagelijks van 's morgens 8 uur tot 10 uur en van 2 tot 4 uur 's namiddags.
- 13 GAL/74, register met besluiten van de burgemeester (meier) 1808-1823.
- 14 Een geruchtmakende moord op 5 augustus 1853, waarbij een bankloper Adolf Van Damme brutaal werd vermoord en beroofd van een grote som geld, door een 'vriend' Leopold Lachaert. Deze laatste werd door het Hof van Assisen veroordeeld tot de doodstraf, die werd uitgevoerd te Gent op 24 december 1853 in het Spanjaardenkasteel.
- 15 GAL/1735, dienstjaarrekeningen, betalingsbevelen en bewijsstukken, dienstjaar 1842, 1e deel.
- 16 RA, Register I42-9/190/1, randvermelding op het blad in het register, bovenaan: 'Par arrêté du 27 juin 1873 la Députation a approuvé la délibération du Conseil Communal portant la création d'une 2e place de garde-champêtre'.
- 17 RA, Register I42-9/190/1: Op het blad, onderaan werd de vermelding aangebracht: par arrêté du 17 octobre 1874 la Députation a approuvé la délibération du Conseil Communal portant suppression des places.

MIDDELEEUWS BEGRAVEN DOOR SCHOKKEBROERS EN MATEWIJVEN IN GENT

Deel 2. In ‘gariten’ en een ‘celle’ op de Sint- Michielsvest

Luc Devriese

In dit tweede deel bekijken we de nogal ongewone middeleeuwse woonvorm van de Gentse begraafbroeders, de schokkebroers, alias cellebroeders. In Gent huisden ze op de oude stadsvesten bij de Poel. Daar stoten we op de zonderlinge naam van hun meer dan waarschijnlijk erg schamele onderkomens: gariten. We zullen zien dat dit oorspronkelijk plekken waren op de vestwallen waar de stadsverdedigers konden schuilen. Groepjes begravers kwamen er wonen nadat de verdedigingsfunctie overgenomen was door nieuwe en ruimere stadsversterkingen. In dezelfde buurt beschikten de broeders ook over minstens één celle onder de vestwal en een vesttoren (zie artikeltje over het Kraakhuis elders in dit tijdschrift). De Gentse stadscijnsboeken (‘erfelijke renteboeken’) geven ons een uniek inzicht in de primitieve woonvorm van de schokkebroers - cellebroeders in de late middeleeuwen.

De veste van de ‘broederkins’

Om een en ander duidelijk te maken, eerst een woordje uitleg over de Gentse stadsverdediging. Die was voor het grootste gedeelte van de opeenvolgende en alsmaar uitbreidende vesten gebaseerd op kunstmatige overstroming (militaire inundatie). Bij dreigend gevaar konden de laag gelegen meersen rond de stad onder water gezet worden of minstens sompig gemaakt door het sluiten of openen van welbepaalde stuwen (speien). Een efficiënte en goedkope verdediging! Aan de Houtlei was dat slechts gedeeltelijk mogelijk. Er buiten lag immers een vrij uitgestrekte zanderige zone die – typisch overdreven voor dit vlakke land – aangeduid werd als Terra montium: bergland (!). Die naam ver-

dween, maar enkele straatnamen in die buurt getuigen er nog van: Onderbergen, Zandpoortstraat, Galgenberg.(1)

De stadsversterkingen aan de Ketelvaart en de Houtlei, aangelegd in de jaren 1150-1200 (afb. 1) verloren zo'n twee eeuwen later hun functie in de snel uitbreidende stad. In de 14de en 15de eeuw kreeg Gent namelijk veel ruimere nieuwe omwallingen, ongeveer ter hoogte van de huidige stadsring. De oude vesten met stadspoorten en verdedigingstorens bleven toen bestaan. Ze werden door de Stad als vestigingsplaats toegewezen aan, onder andere, een gemeenschap van begraafbroeders. Dat was een groep mannen die, min of meer religieus geïnspireerd, begravingen verzorgden, al dan niet tegen betaling. Zoals we in deel 1 zagen, werden ze in de officiële papieren cellebroeders, door het volk schokkebroers, genoemd. In de jaren 1300 had men het dikwijls over de 'broederkins up de veste' en ook wel over matemannen en grauwe broederkens. Iets verderop huisde een gemeenschap van matevrouwen (matevrouwen, grauwezusters) die in dezelfde sector actief was. Over deze laatste is heel wat minder geweten.

Met 'up de veste' bedoelde men in onbruik geraakte stadsversterkingen dicht bij de Turrepoort, destijds ter hoogte van de huidige Poel, niet zo veraf van de Sint-Michielskerk. Hoe zagen de vesten er daar uit? Het valt niet mee daar een goed gefundeerde voorstelling van te vormen. Er zijn namelijk geen archeologische waarnemingen die ons daarover rechtstreeks inlichten. De basis van de vestmuur die, na gedeeltelijke afbraak, tot veststraatje diende, het Schokkebroersvestje, verdween vooraleer hij deskundig kon onderzocht worden. Wel kunnen we via extrapolatie hypothesen formuleren.

Hiervoor baseren we ons op wat er wel degelijk archeologisch kon onderzocht worden op en in dezelfde vest, maar dan bij de Postteernepoort en de Zandpoort. (2) Belangrijk onderdeel van de stadsversterking in deze zone was een stevige en hoge muur met spaarbogen uit Doornikse kalksteen (afb. 2). Bij de Zandpoort bleek die tot 2,5m breed onderaan en nagenoeg 10m hoog, gemeten vanaf de aanlegbasis tot de top. Hij was opgetrokken in uiterst verzorgd metselwerk van Doornikse breuksteen van goede kwaliteit. Aan de stadszijde van de muur werd er vermoedelijk een aarden wal tegenaan opgeworpen, wellicht met grond opgedolven uit de toen aangelegde gracht. De wal verstevigde de muur en diende als loopruimte voor de verdedigers, die er beschermd waren door een boven de aarden wal uitstekend gedeelte van de vestmuur: de borstwering.

Het hierboven beschrevene is een veronderstelling: van het aarden wallichaam bleef niets over voor archeologisch onderzoek. Nadat de verdedigingsfunctie in de jaren 1300 verdween, kon de zandige aarde immers gebruikt worden voor allerlei ophogingen en bouwwerken. Bij de muur lag dat anders: die bleef bewaard waar hij een functie kreeg als achterwand van er tegenaan gebouwde huizen, zoals bij de Zandpoort het geval was, en ook (maar dan half – of meer dan half – afgebroken) als veststraatje: het Schokkebroersvestje. ‘Bewaard’ is bij dat ‘vestje’ wel niet het juiste woord. In de vorige eeuw immers verdween wat er nog van overgebleven was na de gedeeltelijke afbraak omstreeks 1560. Er resten enkel een paar foto’s en andere afbeeldingen (zie afb. 2 hierbij en in de vorige GT aflevering: afb. 1 en 2).

Afb. 1. Gedeelte van de twaalfde-eeuwse stadsvest. Links onder beginnend, zien we naast de Ketelvaart de beboomde Kouter met twee ‘gaaisprangen’ (schutterstorens). De vestwal (Koutervest) naast het kanaal, waarop oorspronkelijk ook ‘gariten’ aangebracht waren, is weggegraven. Naast het minderbroederklooster (nu Oud Justitiepaleis) ‘dwarst’ dit kanaal de Leie ter hoogte van de huidige Pekelharing. Even verder maakt het kanaal een bijna rechte hoek en vervolgt nagenoeg parallel met Leie als Houtlei om tenslotte terug om te buigen naar de Leie. De begraafbroeders huisden op de vest in ‘gariten’ bij de Turrepoort, nu Poel, boven rechts (detail uit een bewerkte versie van het stadsplan van Hondius, 1641).

Afb. 2. Ruïnes van de vest aan de Houtlei met duidelijk herkenbaar de basis van een toren en een spaarboog (uit *Messenger des Sciences historiques de Belgique*, Hebbelynck, Gent, 1843).

Gariten

Nadat de vesten aan de Oude Houtlei vrijgekomen waren voor nieuwe bestemmingen, bleven de gronden en constructies stadseigendom. Heel het langgerekte terrein werd in perceeltjes verdeeld en aan, onder andere, de begraafbroers in gebruik gegeven tegen jaarlijkse betaling van een klein en onveranderlijk bedrag, een 'cijns'. Dit gebeurde eveneens met de buiten dienst gestelde uitkijktorens. Eigenlijk waren die cijnzen niet meer dan de symbolische erkenning van het eigendomsrecht van de stad op de grond, ieder jaar te vernieuwen. Het grootste deel van de stedelijke grondeigendom had te maken met de middeleeuwse stadsverdediging. Vandaar dat ze meestal gegroepeerd lagen in welbepaalde zones. Hoewel de cijnzen al vroeger bestonden, verschijnen ze pas in 1325-1326 in de bewaard gebleven stadsrekeningen. (3)

Vanaf 1337 tot aan de Franse Tijd werden dezelfde bedragen apart genoteerd in de openvolgende 'erfelijke renteboeken vander stede' of cijnsboeken van de Stad. Ze vormen een ononderbroken reeks tot aan het einde van de 18de eeuw. Voor een goed begrip: tot aan de Franse Tijd hadden de eigenaars meestal enkel hun huis (of huizen) in bezit, terwijl de gronden waarop die stonden, eigendom waren van instellingen, geestelijke en wereldlijke. Enkel de in Gent heel bekende, maar weinig talrijke 'Vrij huis – Vrij Erf' eigendommen maakten daar uitzondering op.

Afb. 3. Pestdoden begraven: detail uit een miniatuur met voorstellingen van de pest in Florence in een uitgave van Boccaccio's Decamerone, tweede kwart vijftiende eeuw bewaard in BNF, Parijs. Overgenomen uit: Vanwijnsberghe, A., Verroken, E., 2017, *A l'Escu de France. Guillebert de Mets et la peinture des livres à Gand à l'époque de Jan van Eyck*, KIK-IRPA, Brussel.

Veruit de belangrijkste in cijns gevende instelling was de Stad. Elders in stedelijk gebied waren de cijnspercelen meestal bestemd om huizen op te bouwen, maar op de hier besproken vest was de overgrote meerderheid in gebruik als ‘garite’. Er waren er heel wat. De ene naast de andere staat vermeld op de Kouter langs de Ketelvaart en in het verlengde ervan aan de andere zijde van de Leie tot bij de Turrepoort. Over het grootste gedeelte dus van de twaalfde eeuwse vesten in het zuidwesten van de stad. In het derde stadscijnsboek (1370) vinden we 55 gariten ‘up de veste an de Coutre’ (aan de stadzijde van de Ketelvestgracht). Bij de ‘Santpote ende de Pasternepote ende de Turrepote’ waren het er 43 (4)

Garite	Status	Amount
Jan cariman	Eene	3 s.
Jacob de Goeste	Eene	3 s.
Jane van oetterghem	Eene	3 s.
Tielman van alken	Eene	3 s.
Clais de dene	Eene	3 s.
Jan van denze	Eene	3 s.
De selue Jan	Eene	3 s.
D' alle de Garf vā d' broeders ghemindert duer gode om XII s'		
Jan herdekyn	Eene	3 s.
Broeder inghel	Alre	6 s.
Tielman van alken	Eene	3 s.
Jan de wachte van d	Eene	3 s.
Nys de herfinke	Eene	3 s.

Afb. 4. Cijnsnoteringen van een hele reeks gariten (afgekort Gar/) in het stadscijnsboek van 1357-1360 (SAG reeks 152 nr. 1, f. 23v). De meeste privé personen hadden er slechts één in gebruik en betaalden jaarlijks 3 schellingen (overkapte letter s). Midden lezen we: ‘alle de gar(iten) va(n) de(n) broeders ghemindert duer gode om(m)e XII s’. Vermoedelijk genoten de broeders dus een gunsttarief ‘om gods wil’. De tekst op de lijn er onder is weg gekrapt en bedekt met een strookje vastgekleefd papier. Die manier van correcties aanbrengen werd wel meer gebruikt in manuscripten op perkament. Twee lijnen lager staat ‘broeder inghel’ genoteerd die zes schellingen moest betalen voor twee gariten.

In stadsrekeningen met opsommingen van grondcijzen van 1330-1331 staan voor het eerst specificaties genoteerd voor percelen op de vesten. Naast gariten, toen 65 in totaal, was er nog een 'glende' (later aangeduid als 'galeide': galerij) en zes niet nader gespecificeerde torens (vermoedelijk uitkijktorens). Ook de twee stadspoorten in die buurt (Posteerne- en Turrepoort) werden geheel of gedeeltelijk in cijns gegeven. De bedragen verschuldigd voor de gariten tussen de Posteerne- en de Turrepoort waren allen nagenoeg gelijk. De overgrote meerderheid was aan telkens verschillende personen in cijns gegeven. Enkele privé personen hadden er twee. Een zekere Nise den Kersemakere had er vijf, dicht bij de Turrepoort.

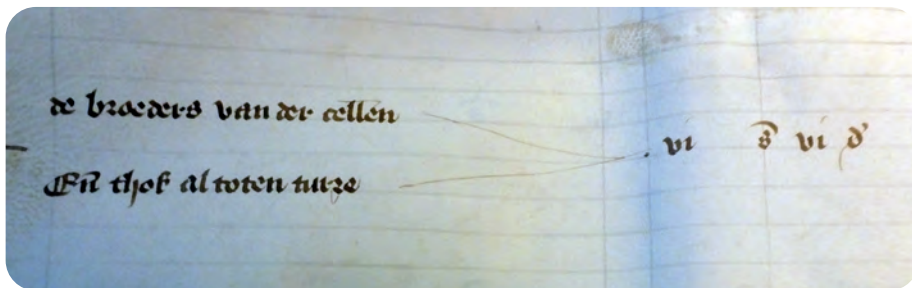

Afb. 5. Stenen werpkogels opgegraven aan de Kuipgaten. Die versterking (eigenlijk een versterkte stuw) werd gebruikt als stedelijk munitiemagazijn. We veronderstellen dat de gariten, zolang de vest effectief dienst deed als versterking, moesten bestand zijn tegen dergelijke 'zwaargewichten'. Het is wel niet zeker of er bewoonde gariten aangelegd waren in de nog functionerende versterking aan de Houtlei (uit Laleman e.a., 1996).

Van 'broederkins' was nog geen sprake. Ze duiken allicht niet toevallig op in 1347-1350 precies in de periode dat de builenpest haar verschrikkelijk werk begon in onze streken (afb. 3). Ze konden vanaf toen gebruik maken van meerdere 'g(h)ariten' en van een vesttoren, ook aangeduid als Kraakhuis. We zullen nader ingaan op die toren in een apart GT artikeltje over die eigenaardige term Kraakhuis in verband met pest. De cijzen werden zeer waarschijnlijk in een ononderbroken reeks genoteerd, gaande van zuid naar noord.

Hieruit kunnen we afleiden dat die van de broeders dicht bij de Turrepoort gelokaliseerd waren. De hoogte van het cijnsbedrag van ‘alle de gariten’ aan hen toegewezen, duidt erop dat ze er aan het einde van de veertiende eeuw meerdere in gebruik hadden (afb. 4).

We veronderstellen dat de cijnsbetalers op de vest hun onderkomens mochten inrichten op die perceeltjes boven, in, of half in de aardewal, achter de borstwering. Die konden opgetrokken en gedekt zijn met balken en leem of aarde. Gezien de verdedigingsfunctie weggevallen was, kon het ook met stro of riet. Sjofel allicht. De gariten van de broeders waren toegankelijk vanuit de Sint-Michielsstraat. (6)

Afb. 6. Rekeningpost in het stadscijnsboek van 1382-1404 (SAG, reeks 152 nr. 5, f. 42v, detail): ‘de broeders van der cellen ende ’t hof al toten (tot den) turre: 6 s (schellingen) - 6 d (denieren)’.

Het woord garite, verwant met het Franse ‘garer’ (denk aan garage) en ook met ‘guérite’, duidt op bewaren, vrijwaren. (7) Vermoedelijk stamde die nog uit de tijd dat de vesten aan de Ketelvaart en de Houtlei effectief in gebruik waren voor de stadsverdediging. Achter de borstwering konden de verdedigers onder een liefst zo stevig mogelijk afdak hopen gevrijwaard te blijven tegen de pijlen, vuurpijlen en werpstenen (afb. 5): stenen. Geen kogels of ontploffende bommen! Die konden de aanvallers – voor zover die ooit kwamen opzetten – op hen laten neerkomen met springtuigen, in Gent meestal ‘springalen’ genoemd, later met kanonnen. (7)

Cellebroeders: de naam in officiële papieren

De vroegste ons bekende Gentse vermelding van de benaming cellebroeders is te vinden in het testament van Margrite vander Cleye (15 oktober 1400): ‘Item den Cellebroeders in aelmoesenen ende omdat zij mi (zullen) draghen

rechte ten grave'. Naast een geldsom kregen de broeders haar 'beste paer cleederen'. (8) Ook in andere steden vormden zich in die tijd dergelijke gemeenschappen. In Brussel, Antwerpen en Hasselt kan je nog steeds door een Cellebroerstraat wandelen. Zoals in Gent waren de cellebroers er gevestigd net buiten op of bij de oudere stadsmuren en onderscheidden ze zich in de verzorging van pestlijders in 1348-1349.

Vanwaar die 'celle in de benaming? Die kan niet afgeleid zijn van cel in de zin van kloostercel. Voor dergelijke 'luxé' waren de gemeenschappen in die tijd nog te arm. Nog een andere mogelijke betekenis, die van gevangeniscel, mag eveneens uitgesloten worden. Het opsluiten of 'in verzekerde bewaring geven' van zwakzinnigen en van wat Frans De Potter 'berispelijke jongelui' noemde, gebeurde op de Sint-Michielsvest pas eeuwen later. Nog minder waarschijnlijk doelde men op graf in de betekenis van grafkelder of -tombe. Die waren schaars en enkel in of heel dicht bij kerken gelegen. We mogen aannemen dat cellebroe(de)r verwijst naar het Latijnse *cela*: kamer, schuilplaats, al dan niet tijdelijke bergplaats (uit het Latijnse werkwoord *celare*: verbergen, verschuilen). Hoe zo'n *cela* er feitelijk uitzag, valt niet met zekerheid te achterhalen. Celle en garite hebben wel nagenoeg dezelfde betekenis. Denk ook aanabri en schuilkelder (9), termen waarmee onze ouders en grootouders goed vertrouwd waren in de vorige eeuw.

Een notitie in het stadscijnsboek opgemaakt in 1495 geeft misschien een indicatie. Daarin staat genoteerd dat de broeders mogen 'commen van binnen haerlider celle onder de veste in de Sint-Michielsstrate' zonder extra cijns te betalen (10). In tegenstelling tot de gariten was de celle dus onder de vestwal gelokaliseerd. Op een cijnslijst (afb. 6) staat de cijns 'van der cellen' genoteerd samen met de hof ('ende thof') en lijkt een onderscheid gemaakt te worden tussen de celle en de gariten. Vermoedelijk duidt hof op de oeverzone vanaf de voet van de muur tot aan de Houtleigracht. Misschien gaf de celle daarop uit? Het *Middelnederlandsch Woordenboek* van Verwijs en Verdam vermeldt, naast de algemene betekenis van woning, die van onderkomen (hospitium) ingericht met een liefdadig doel, of in de betekenis van klein klooster of kluis. 'Cella aurea' (gouden cel) was voor bepaalde kloosterstichtingen een veel gebruikte term.

Noten

- 1 Gelaude, F. (2010). Rivierduinen en dekzanden. *Erfgoedmemo Gent* nr. 44. Een landschap best te vergelijken met wat vandaag in Sint-Martens-Latem en Deurle te zien is.
- 2 Voor de omgeving Zandpoort zie Laleman, M.C., Lievois, D., Raveschot, P. (1985). De stadsversterking bij de Zandpoort: archeologisch en bouwhistorisch onderzoek. In: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, jg. 9 nr. 2, p. 16-41; voor de muur bij de Posteerne, zie Stoops, G. (2016). De Posteernepoort. *Erfgoedmemo Gent* nr. 85; Laleman, M.C., Stoops, G., Vermeiren, G. (1991). Posteernestraat 21. In: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, jg. 21 nr. 3-4, p. 102-103; Stoops, G., Vermeiren, G. (2012). Posteernestraat 21, Ibidem, reeks 2 nr. 6, p. 93-94.
- 3 SAG reeks 400. Met transcriptie in Vuylsteke, J. *Gentsche Stads- en Baljuwsrekeningen 1230-1336*, delen 1 en 2, p. 420, 422, 509, 519, 520, 581, 638, 640, 692, 743, 944.
- 4 SAG reeks 152, stadscijnzen, nr. 1 (ca. 1337 tot 1360), f. 26v: 'alle de gar(iten) va(n) de(n) broeders'; idem (niet afgekort) in nr. 2 (1360-1369), f. 33 en in nr. 3 (1370), f. 38. In nr. 1 werden tussen het aanleggen van de notities (ca. 1337) en het afsluiten (1360), gedeeltelijk na afschrepen, door telkens een andere hand twee keer veranderingen aangebracht i.b.t. de gariten van de broeders.
- 5 SAG, reeks 152 nr. 8 (1495), f.156v. Met verwijzing naar het betreffende schepenbesluit van 6 oktober 1462.
- 6 De Nederlandse 'w' is gelijk aan de Franse 'g' zoals in Willem en Guillaume, Walter en Gautier, enz. Uitgebreid in het elfdelige *Middelnederlandsch Woordenboek* van E. Verwijs en J. Verdam (1882-1941, Martinus Nijhoff, Den Haag). Met bij garite meerdere citaten uit de Gentse stadscijnsboeken i.v.m. de hier besproken vest. Het werk is raadpleegbaar in de leeszaal van het Gentse stadsarchief - De Zwarte Doos en in zwaar geamputeerde vorm op het Internet. De interpretatie 'wachthuis, uitkijkpost' die aan garite gegeven wordt, is te beperkt.
- 7 Laleman, M.C., Lievois, D., Stoops, G. (1996). Stenen kanonkogels in Gent. Omtrent een vondst aan het Kuipgat. In: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, jg. 20 nr. 4, p. 15-42.
- 8 SAG, reeks 333, 1400-1401, f. 7 (transcriptie in Nota's Van Werveke, map 'pest'). Nadat de aanduiding 'broederkins up de veste' al eerder opgedoken was, werd het in 1423 'broederkens vander celle up de veste' (De Potter, F., 1893-, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, deel 7, Siffer, Gent, p. 276-294).
- 9 Het Latijnse woord cela werd vroeger uitgesproken als kela of kella. Vandaar kelder in het Nederlands, Keller in het Duits, maar naast cave ook cellule in het Frans en cellar in het Engels.
- 10 SAG, reeks 152 nr. 8, f.156v. 'De selve broeders mueghe(n) comme(n) van binnen haerlieder celle o(n)der de veste in Sente Michiel strate zonder cheyns daer af te ghevenen tot weder segghen van scepenen actu(m) VI octobris. LXII'. Met verwijzing dus naar het betreffende schepenbesluit van 6 oktober 1462. Het verschuldigde cijnsbedrag (6 schelling 6 denier) voor die celle bedroeg bijna het dubbele van dat voor een garite.

KRAAKHUIS IN DE GENTSE BIJLOKE: PESTHUIS

Luc Devriese, Griet Maréchal

Het bij de liefhebbers van kamermuziek welbekende Kraakhuis van de Bijloke, de kleine concertzaal achter de majestueuze middeleeuwse grote zaal annex kapel, heeft vanouds een intrigerende naam. In dit kort artikelje zullen we zien dat dit niet het eerste en ook niet het enige Kraakhuis was in Gent. Telkens duikt de naam op in verband met de opvang van lijdens aan builenpest. We komen tot de conclusie dat Kraakhuis zeer waarschijnlijk de volkse benaming was voor Pesthuis.

Afb. 1. Links de achtergevel van de middeleeuwse grote zaal in grijze Doornikse steen. Rechts, scherp contrasterend daarmee vanwege de bakstenen constructie, een deel van het zestiende-eeuwse Kraakhuis (foto 2018). Tussen beide (onderaan) een recente overdekte verbindende toegang. Uitwendig is het Kraakhuis moeilijk vindbaar op de Bijlokesite en voor buitenstaanders slechts gedeeltelijk zichtbaar.

Drie eeuwen builenpest

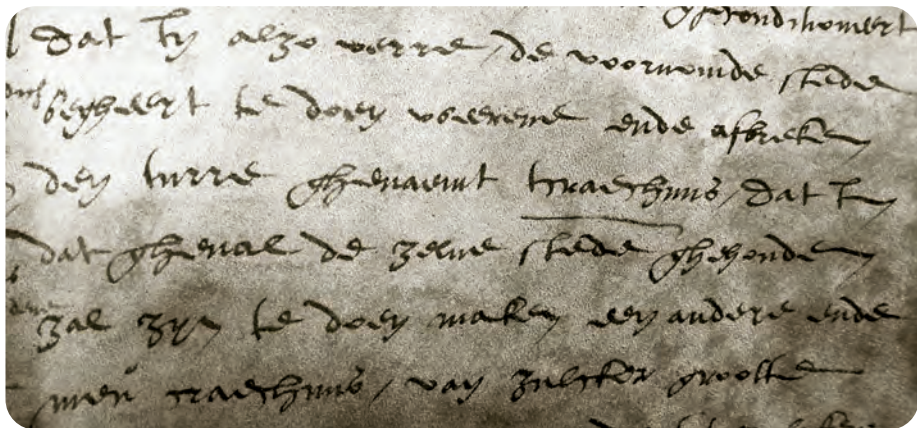
Eerst een woordje uitleg over de builenpest (peste bubonique, bubonic plague). Deze ziekte veroorzaakt door de (overwegend) door rattenvlooiën overgedragen bacterie *Yersinia pestis*, teisterde Europa van 1347 tot 1669. Aldoor smeulend aanwezig, soms met heftige opflakkingen, meer dan drie eeuwen lang. De ziekte was al die tijd in ons continent wat in vaktaal endemisch heet: de infectie zat stevig ingenesteld. Over de eerste grote aanval, begonnen in 1347, die in latere eeuwen de dramatiserende bijnaam de Zwarte Dood meekreeg, zijn er voor Gent weinig concrete gegevens beschikbaar. (1) In de 16de en 17de eeuw, toen het er misschien even erg aan toe ging, zijn er wel cijfers voor deze stad. In de periode 1568-1669, een volle eeuw lang, bleef de pest als het ware aanwezig met 1599, 1604, 1625, 1630, 1636 en 1665 als meest dodelijke jaren. (2)

Kraakhuizen in Gent en in Oudenaarde

Waarvoor diende de kleine ziekenzaal (afb. 1) in de Bijloke? Wat betekende Kraak? Beginnen we met te stellen dat dit niets te maken heeft met de ‘gekraakte’ huizen uit de laatste decennia in onze steden en dat een oude vestoren, onderdeel van de in de 14de eeuw in onbruik geraakte stadsversterkingen aan de Houtlei, al eerder bekend stond als het ‘Craeckhuus’ (afb. 2) (3). De toren was samen met andere onderdelen van de vroegere stadsversterkingen in gebruik gegeven aan de schokkebroers, alias cellebroers, later alexianen, een gemeenschap van mannen die instonden voor het begraven.

In 1561 werden de oude vesten aan de Houtlei grotendeels afgebroken. De Stad beloofde contractueel een nieuw ‘Craechuus’ te bouwen voor de broeders. Hiermee kan toen het huidige Kraakhuis, onderdeel van de Bijloke, niet bedoeld zijn. Dat was immers al in het eerste kwart van de jaren 1500 opgetrokken (4). Wellicht werd het gebouwd om er zieke Gentse burgers onder te brengen. De naam van deze zaal, *hospitaal der borgherye*, vermeld op het plan van Maximiliaan II Reynax (1696), suggereert dat deze kleine ziekenzaal gereserveerd was voor Gentse poorters. De grote zaal was toen in gebruik voor militairen.

Volledige zekerheid hebben we niet, maar meer dan waarschijnlijk werd een huis in het Ingelandgat of Klein Ingelandgat, nu Jonkvrouw Mattestraat, dat later bekend stond als Pesthuis, in die tijd voor de broeders gebouwd of aan hen toevertrouwd. De cellebroeders mochten daarin echter ‘niet aanveerden, noch ingeseten(en) noch vromde ghepestifereerde’ (pestlijders), maar alleen

Afb. 2. Notitie over het afbreken van het (oud) kraakhuis en het bouwen van een nieuw in 1561 uit het Derde Vaertboek (SAG, reeks 92bis, f. 43): 'dat in also verre de voornomde stede (Gent) begheert te doen weerene ende afbreken den turre ghenaeemt *traechuus*, dat in dat gheval de zelve stede ghehouden zal zijn te doen maken een andere ende nieu *craechuus* van zulcker grootte...' (afmetingen die de schepenen en andere zullen bepalen).

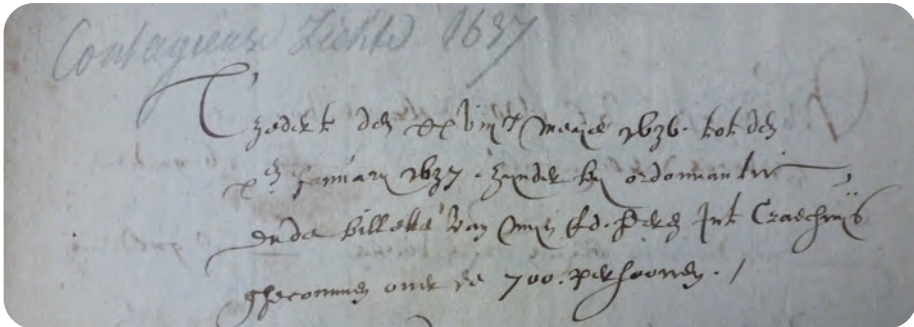
hun zieke broeders. In 1581, tijdens het calvinistisch bewind, bewoonde een gewezen celledroeder met toelating van de schepenen 'thuys ghenaeemt het pesthuys, wijlent toebehoort hebbende de broers up de veste'. De stadsrekeningen van 1585-1586 vermelden een betaling voor de huur van het 'Pesthuys gheleghen up de veste by 't Inghelant gat' (5). Dat dit in officiële papieren geen Kraakhuis genoemd werd, hoeft niet te verwonderen als we aannemen dat dit de volkse benaming was van dergelijke huizen.

Het was niet uitzonderlijk dat groepen in de samenleving eigen isolatieplekken hadden voor hun door besmettelijke ziekten aangetaste leden. Soldaten uit het Spaans Kasteel werden in de zeventiende eeuw in quarantaine geplaatst in twee barakken buiten de Antwerpse poort. (6)

Verband met pest

Hoe moeten we de term Kraakhuis interpreteren? De vermelding van pestlijders in de akte van 1561 over de afbraak van de oude toren en de bouw van een nieuw Kraakhuis was niet zo maar gratis. In Oudenaarde, de enige ons bekende andere stad waar ook een 'Kraakhuis' bestond, werden pestlijders vanaf 1551, ondergebracht in een afzonderlijk lokaal binnen het Onze Lieve Vrouwe Hospitaal. Precies dat gebouw werd er 'Craechuus' genoemd. (7)

Vermoedelijk had ook de locatie in Gent van de begraafbroeders op de oude stadsvest aan de Houtlei met de pest te maken. De eerste vermeldingen vallen samen met het opkomen van de ziekte in 1347. Hoewel men geen notie had van de oorzaak en de manier van overdracht, was men zich scherp bewust van de besmettelijkheid van builenpest. Vandaar dat pestzieken naar de stadsrand, naar al of niet in onbruik geraakte vesten verwezen werden. In het veertiende-eeuwse Gent waren dat de oude vesten aan de Houtlei. (8)

Afb. 3. Fragment uit een document opgenomen in de bundel *Ziekten (besmettelijke) 1607-1668* (Stadsarchief Gent, reeks 533 nr. 359) handelend over het Pesthuis aan de Vijfwindgaten. Het laatste woord op de voorlaatste lijn: *Craechuys*.

In de jaren 1500 en 1600, toen de ‘contagieuze’ of ‘haestighe sieckte’ zoals de pest toen genoemd werd, opnieuw heftig toesloeg, bleven de al of niet zieke begraafbroeders op hun oude stek aan de Houtlei. Vanaf het begin van de zeventiende eeuw konden de vele zieken die thuis niet konden geïsoleerd en verzorgd worden, terecht in een huis en daarbij horende bebouwing, voorbij de Hooie met een in 1606 speciaal aangelegd en gewijd pestkerkhof buiten de Vijfwindgaten tussen de Schelde en de Keyserstraete, nu Brusselsepoortstraat. (9) Die behuizing werd in de stedelijke documenten Pesthuis genoemd en lag, niet toevallig, opnieuw op of bij oude stadsvesten, nu aan de andere zijde van de stad. Ook die locatie werd een enkele maal als Kraakhuis aangeduid. Een triestig lijstje uit 1637 geeft aan dat er in amper acht maanden tijd, tussen 8 mei 1636 en 10 januari 1637, op bevel van de schepenen ‘int Craechuys’ meer dan 700 personen opgenomen werden (afb. 3). Hiervan stierven er ongeveer 400. (10) De term Kraakhuis werd aan de Vijfwindgaten zelden gebruikt, althans op papier. Vermoedelijk omdat de oude bebouwing totaal onvoldoende was gebleken, werd op die plek in 1672 de bouw aangevat van een nieuw en groot pesthuis, later cavaleriekazerne, nu het complex sociale woningen Hol-

lainhof. Dit werd vanaf 1692 (vroegst bekende vermelding) ‘Hof van Sint-Macharius’ of ‘Sint-Machariushuis’ genoemd (11). Het toeval wil dat de builenpest nadien verdween uit stad en land. Of zat de populaire ‘Gentse’ heilige daar voor iets tussen?

Al blijft het een hypothese, toch menen we te mogen concluderen dat de kraakhuisen in eerste instantie dienden voor de opvang van pestlijders. Gezien de naam is het zeker niet vergezocht te veronderstellen dat ook in de oude toren op de vest aan de Houtlei, tijdens pestepidemieën dergelijke gevallen werden opvangen. In zo’n vesttoren kan er echter niet veel ruimte geweest zijn, waaruit we mogen afleiden dat die gereserveerd was voor pestzieke broeders, zoals in het contract voor het nieuwe huis gestipuleerd staat.

Functie van het Bijloke Kraakhuis

Het zestiende-eeuwse bakstenen zaalgebouw, dat we nu nog kennen als het Kraakhuis, werd vermoedelijk niet gebouwd om pestlijders op te vangen. We mogen aannemen dat pestlijders zoveel mogelijk geweerd werden uit de Bijloke. (12) Maar toen de builenpest zwaar toesloeg – in 1574 vielen 400 pestdoden, het jaar daarna 700 à 800 – moest ook het Bijlokehospitaal zijn deuren openen voor deze zieken. (13) Wellicht werden ze in de kleinere zaal min of meer afgezonderd van de andere zieke of gezonde gasten die in de grote zaal terecht kwamen. Vijf lekezusters van de Bijloke en vermoedelijk ook een aantal andere personeelsleden stierven toen aan de pest. Overigens dook de naam Kraakhuis relatief laattijdig op in de Bijloke: in het laatste kwart van de jaren 1600. (14) Dat is net na de laatste grote uitbraak van de ziekte in onze streken.

Het Kraakhuis bleef nog tot in 1976 als ziekenzaal in gebruik (afb. 4). Dat het gebouw buiten de pestperioden een speciale functie zou gehad hebben, bv. voor andere ‘gekraakten’ of terminaal zieken, is weinig waarschijnlijk. (15) Specialisatie volgens de aard of de graad van de ziekte in afzonderlijke ruimten was nog niet aan de orde. In de grote zaal van het Sint-Janshospitaal in Brugge was er b.v. een ‘doothouc’ voor mannen en een voor vrouwen. (16) In Oudenaarde kregen de zwaarste zieken een plaatsje achterin toegewezen. (17)

Afb. 4. Het Kraakhuis als ziekenzaal in de vorige eeuw (foto Stadsarchief Gent).

Noten

- 1 Blockmans, W.P. (1980). The social and economic effects of plague in the Low Countries, 1349-1500. In: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, jg. 58, p. 842-843.
- 2 Thoen, E., Devos, L. (1998). Pest in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de middeleeuwen en de moderne tijden: een status questionis over de ziekte en haar sociaal-economische context. In: *De pest in de Nederlanden: medisch-historische beschouwingen 650 jaar na de Zwarte Dood*. Kon. Academie voor Geneeskunde van België, Brussel, p. 32-33. O.a. gebaseerd op onuitgegeven scripties van Vandeputte, V. (1986). *Bijdrage tot de studie van de pestepidemieën in de Zuidelijke Nederlanden. De pest te Gent (1568-1640)*; Van Meenen, V. (1973). *Bijdrage tot de studie van de mortaliteit in de Sint-Jacobsparochie te Gent*.
- 3 Het Kraakhuis, vermeld in een tekst (zie afb. 2) uit 1561, werd afgebroken samen met het grootste gedeelte van de vestmuur, waarvan hij deel uitmaakte, om stenen te leveren bij werken op de Sasvevaart voor de bouw van de stuwen (speien) in Sas van Gent. In deze tekst is er sprake van twee Kraakhuizen: '... in also verre de stede begheert te doen weerene ende afbreken den turre, ghenampt 't Craechuus, dat in dat gheval de zelve stede ghehouden zal zijn te doen maken een andere en nieu Craechuus'
- 4 Datering van het 'nieuwe' Kraakhuis door middel van de jaarringen in het gebruikte hout, gaf als mogelijke bouwperiode aan: ten vroegste in het eerste kwart van de 16de eeuw (Hoffsummer, P., Houbrechts, D. (1993). Het Craeckhuys van de Bijloke in Gent. Dendrochronologische analyse van houtmonsters. In: *Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent*, jg. 17 nr. 4, p. 24-29. Zie ook Everaert, G., Laleman, M.C., Lievois, D. (1993). De tweede ziekenzaal van de Bijloke. In: *Stadsarcheologie*, jg. 17 nr. 4, p. 6-23. Laleman situeert de bouw van de tweede zaal in een algemene evolutie van de functie van dergelijke instellingen: van opname van reizigers en passanten naar uitsluitend zieken (Laleman, MC., 2014, *Ontdek de Bijloke*, Academia Press, Gent, p. 103-106).
- 5 Stadsarchief Gent, reeks 400, stadsrekening 1585-1586, f. 418v. Klein Ingelandgat was een van de vele namen die de Jonkvrouw Mattestraat, zijstraat van het nu nog bekende Ingelandgat, toebedeeld kreeg (De Potter, F., 1933-1938, postuum), Gent van de oudsten tijd tot heden, deel 8, p. 21).
- 6 Maréchal G. (2010). Het Spaans militair hospitaal in Gent (1612-1804), p. 207. In: *Geschiedenis, Zijn Leven, Zijn Werk. Huldeboek René De Herdt*, Industrieel Museum (MIAT), Gent.
- 7 Ghijs, N., Martens, M., Castelain, R., Van Bockstaele, G. (2004). Het Onze Lieve Vrouwe Hospitaal in Oudenaarde en de zusters bernardinnen, Gent, Provincie Oost-Vlaanderen, p. 67.
- 8 Devriese, L. (2019). Middeleeuws begraven door schokkebroers en matewiven. Deel 2. Zie elders in dit tijdschrift.
- 9 SAG, Stadsrekeningen 1606-1607, reeks 400, f. 282v.
- 10 SAG, reeks 533 nr. 359 (jaar 1637).
- 11 Archief Gent, Nota's Van Werveke, Pesthuis.
- 12 Van heddeghem, A. (1978). *Een middeleeuws Abdijhospitaal. De oude Bijloke*, de Vries-Brouwers, Antwerpen-Amsterdam p. 87, 69-71.
- 13 Van heddeghem, A. (1978), p. 75.

- 14 De eerste vermelding van de naam aan de Bijloke duikt pas op in ‘Den Boeck van de fondatie ... van in het jaer 1677’ en op een kaart uit 1696 van Max. II Reynax bij de letter W: ‘hospitaal vande borgherije, andersins genaempt Craecsehuys’. De grote zaal was toen voorbehouden aan militairen. Later werd het kleinere gebouw steeds Kraakhuis genoemd (zie Everaert e.a., 1993, p. 17).
- 15 Zoals Walters veronderstelt (Walters, J., 1929, *Geschiedenis der zusters der Bijloke te Gent*, Veritas, Gent. Eerste deel, p. 140). Hij geeft geen bronnen aan.
- 16 Maréchal, G. (1976). Het Sint-Jans hospitaal in de eerste eeuwen van zijn bestaan. In: *Sint-Janshospitaal Brugge 1188-1976*, Brugge, p. 61.
- 17 Ghijs, N. e.a. (2004), p. 72.

Maak reclame voor GT!

*Ghendtsche Tydinghen is veel te weinig bekend. Zelfs mensen die zich bijzonder interesseren aan onze stad weten dikwijls niet dat dit tijdschrift bestaat...
En nochtans: voor wie een woordje wil meepraten over de Gentse geschiedenis is GT een absolute must.*

Spreek ze er over aan. Verwijs hen naar de website. Geef hen een nummer te lezen

of bezorg ons hun adres en we steken meteen een gratis proefnummer in hun bus.

Mond aan mond reclame is de beste publiciteit!

GEBOREN IN EEN CITÉ

Eric Vermeirsch

Nu ik binnenkort met tram acht hoop te kunnen rijden, durf ik er wel voor uitkomen: born in the USA? No way, geboren in een cité. Eerlijk gezegd, waarom zou ik mij daar voor schamen? Het was er wel een uit de betere categorie. Volgens mijn ma was het eigenlijk geen cité, maar een doodlopende zijsteeg van de Olmstraat, nu Kaprijkestraat, aan de Blaisantvest (afb. 1 en 2). Onze straat was namelijk afgesloten door een kleine Berlijnse muur. Na verloop van tijd was ik te weten gekomen dat daarachter de speelplaats lag van een stadsschool (afb. 3 en 4). Daar heb ik heel wat avonturen beleefd en veel bijgeleerd. Als er iets is dat mij van een dreigende depressie kan redden, dan is het wel het gejoel en geroep van kinderen tijdens de speeltijd. Als gepensioneerde kan ik deze dagelijkse stoot adrenaline best gebruiken, en gelukkig ligt er ook niet ver van de wijk waar ik nu woon een schooltje.

Afb. 1. Kaffieklets in de Olmstraat (nu Kaprijkestraat), hoofdtak (foto in bezit van de auteur, jaren 1945-1950). Uitsluitend vrouwelijk gezelschap, maar met toch één man, die in het deurgat een oogje in het zeil houdt ... of wat? Vooraan links: de moeder van Eric, lid van de roemruchte familie Vandamme die in GT al uitgebreid aan bod kwam. Bemerkt de gepleisterde imitatieblokken in de gevels en de 'kassijnen' met rolluiken.

Ik kan misschien beginnen met verder te vertellen over dat muurtje. Over de val van de Berlijnse muur werden de kranten destijds volgeschreven, met bijhorende foto's. MIJN muurtje werd in 1944 door een Canadese tank kapot gereden. Die rolde er zomaar dwars doorheen. Een handvol soldaten was immers ondergebracht in het schoolgebouw (afb. 5). Het speelplaatsje was goed voor het stationeren van enkele tanks. Van dan af ging ik, een knaapje van vier jaar oud, dagelijks aan het kapotgereden muurtje staan.

Afb. 2. De Kaprijkestraat anno 2019 (hoofdgedeelte tussen de Blaisantvest en de Gasmeterlaan). In de verte de Gasmeterlaan met de Nieuwevaart. De gevels werden ontleisterd en kregen meestal een bekleding met gevelsteentjes (plaketten) of egaal vlakke pleister. Geen spoor meer van buitenrolluiken. En uiteraard moest de koffietafel, lang geleden al, plaats ruimen voor een hele kudde heilige koeien (foto 2019).

Eén van die Canadezen kreeg blijkbaar medelijden bij het zien van de treurige hondenoogjes van een magere kleuter. Kwaliteitsvolle voeding zal er wel niet ingezet hebben voor mij, behalve af en toe een omelet van eierpoeder en een lepel levertraan (bah... afschuwelijk smerige smaak!). Dit laatste was om te groeien (het resultaat laat te wensen over, kan ik jullie nu wel bevesti-

gen...). Van tijd tot tijd was er ook wel eens een duivenjong extra, maar dat verhaal heb ik al ergens anders geschreven. Dus kreeg ik van die Canadees mijn eerste 'Engelse sieke' (kauwgom). Blijkbaar vond hij mij nog te klein om mij een sigaret aan te bieden. De voedingswaarde van die sieke zal ook wel niet fameus geweest zijn. Let op: ik heb ook nog van Duitse soldaten koekjes gekregen en opgegeten. Maar met collaboratie heeft dit niets te maken. Dus ik had al enkele ervaringen met het opzetten van die hondnogen.

Afb. 3. Voorwaar een mooie vondst voor de schoolnaam: het Blaisant Nest (ingang in de hoofdtek van Kaprijkestraat, foto 2019).

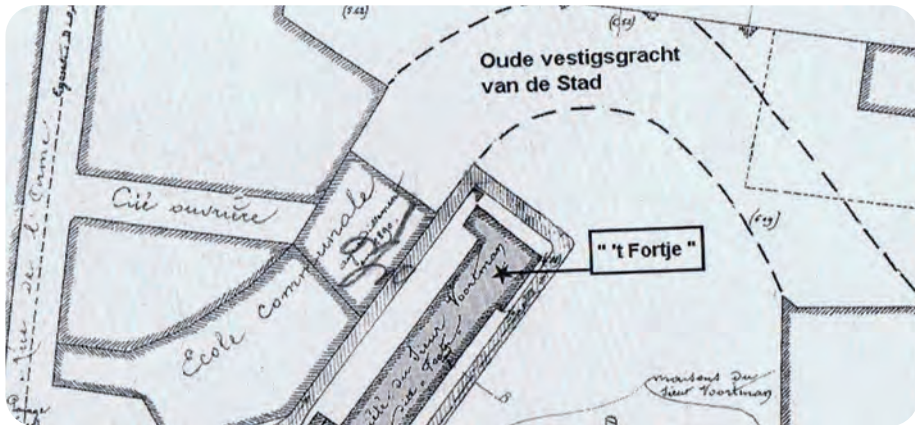

Afb. 4. De school uit 1887, ontworpen door Charles Van Rysselberghe (Archief Gent bouw-aanvragen Stad Gent, Lastencohier nr. 580), bijna onzichtbaar in de Kaprijkestraat, maar achterin des te beter (foto 2019, genomen bij het kerkje aan de Blaisantvest).

Dat muurtje kapot rijden was een noodzakelijk kwaad, gerechtvaardigd door de oorlogssituatie. Maar dat bracht ook heel wat ‘collateral damage’ mee, met al die tanks die toen door dat straatje rolden. Nog minstens vijf jaar na het beëindigen van de vijandelijkheden lag het deksel van de beerput en de betonnen kraag ervan, nota bene in het midden van de straat, volkomen kapotgeden. En hier en daar ook een verzakte boordsteen en een put in de voetpaden. Want al was het een cité (sorry, ma), oorspronkelijk was alles fijn afgewerkt, met kinderkopjes in het rijvak en betontegels op de voetpaden. Ons huis was trouwens een van de mooiste, al schrijf ik het zelf, afgewerkt met een soort van faiencetegels in afwisselend blauw en wit.

Enkele jaren geleden ben ik de steeg nog eens gaan bekijken (afb. 6). Al die andere huisjes zagen er destijds gelijkaardig uit, met uitzondering van dat van Dolfken. De mens Dolfken onderscheidde zich in bijna niets van de straatgevel, behalve door het feit dat hij niet helemaal onbeweeglijk was: ’s morgens plaatste hij zijn rieten zeteltje in de zon en ’s avonds ging hij er weer mee naar

binnen (afb. 7). Af en toe kwam zijn vrouw Emmeranske eens in het deurgat piepen om te zien of de stress nog niet te hoog opliep. Hij had zo een wit steenen pijpje dat aan het mondeinde met een fijn koordje was afgeboord. Voor de rest was er niets aan hem dat hem bijzonder onderscheidde van de huizen. Wat moest hij anders doen? Flexi-jobs voor gepensioneerden bestonden er toen nog niet.

Afb. 5. Dit plannetje toont hoe het allemaal in mekaar zat. De zijtak van de toenmalige Olmstraat (uiterst links: rue de l'Orme) staat aangeduid als Cité ouvrière en heeft, zoals het een cité betaamt, geen eigen officiële naam. De steeg eindigde bij een opgevlude V-vormige verdedigingsgracht rond een bolwerk (bastion) van de vroegere stadsvest. Na opvulling werd er een gemeenteschool gebouwd (nu Blaisant Nest: zie afb. 3 en 4). De Canadese tanks stonden verdekt opgesteld op het schoolspeelplein achter de muur die de cité afsloot. Ze reden de muur kapot om de overzijde van de Nieuwe Vaart te veroveren. De Duitsers hadden zich daar genesteld en boden er weerstand. Op het bolwerk zelf bouwde textielverver Voortman het slecht befaamde beluik 't Fortje (bewerkt plandetail naar Moreau, R., 2005, Archiefbeelden Gent. Beluiken en cités verder verkend, deel VI, Tempus, Brimscombe Port Stroud, UK, p.

26).

Zijn tegenbeeld was Juulken, een idealist. Ik vermoed dat hij op meerdere 1 Mei-dagen of Rerum Novarum-vieringen zijn klachten aan een verkozene van zijn keuze had kond gemaakt: geld bekomen voor de oorlogsschade in zijn straat, voor het hermetdelen van de muur en andere vereiste herstellingen. Het deksel van de beerput was daarvan het belangrijkste punt: vandaag of morgen kon immers een late bezoeker van café Het Tonneke er op de terugweg insukkelen. Want het kantelde gevaarlijk als men er op stapte en de verlichting liet natuurlijk ook te wensen over. Maar het is hem niet gelukt. Zelfs

pogingen om de Duitsers te doen betalen hadden geen resultaat. Juulken kende nochtans een Duitser die tijdens de oorlog bij Der Völkischer Beobachter als journalist had gewerkt, en nu zijn taak verderzette bij Buitenlandse Zaken. De brieven kwamen echter ongeopend terug. Ja, op de omslag stonden, meestal met rood potlood, enkele schrijffouten aangestipt, want zijn Duits was niet zo perfect. Hoe durven ze, alsof hun Vlaams tijdens de bezetting altijd zo correct was. En dat hij zijn verzoekschrift met de woorden Sieg Heil had afge-

Afb. 6. De zijsteeg van de Kaprijkestraat, de cité waar de auteur opgroeide, is nu heel wat gezelliger: een woonerf. De voetpaden zijn verdwenen: voetgangers en spelende kinderen hebben het straatje terug ingepalmd. Achterin de heropgebouwde muur. Een steeds open poortje geeft toegang tot de hof van het vroegere Maria Gorettikerkje en even verder tot de Blaisantvest. Het is dus nog steeds een cité, maar wel van het betere type (foto 2019).

sloten zal er wellicht ook niet veel goeds aan gedaan hebben. Dat met die briefwisseling hoorde ik mijn ma vertellen aan mijn pa.

Ten einde raad besloot hij zelf de hand aan de ploeg te slaan. De diep verzakte boordsteen van het voetpad voor zijn eigen deur ergerde hem blijkbaar het meest. Ik zal nooit de manier vergeten waarop hij dit karwei heeft aangepakt. Ik stond er natuurlijk op te kijken: ik had tijd, er waren geen soldaten meer. Eerst ondergraafde hij de blauwe steen en stak er dan een touw onder, om hem op te heffen: ingenieus. Dolfken had uitzonderlijk zijn zetelken verlaten om te komen kijken. Mijn pa wist waarschijnlijk van niets, ik heb hem niet zien meehelpen, hoewel hij een stuk jonger was dan Juulken. Deze laatste had speciaal een breukband aangedaan om schadelijke effecten op zijn lichaam te

Afb. 7. De cité van de Kaprijkestraat in 1977 (foto Collectie Beluiken, Schenking Moreau in DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg). De man in de zetel en de vrouw die toekijkt, zijn waardige opvolgers van Dolfken en Emmeransken. Mobiliteit is nog geen probleem in de steeg: slechts een scooter of brommer, en in de achtergrond, waarachtig twee geparkeerde auto's bij de heropgebouwde muur.

voorkomen, want het was een zware steen. Meer details herinner ik mij niet – gelukkig voor u beste lezer – maar wel dat het voetpad na afwerking perfect in orde was (afb. 8). Zodoende was het gebied waarop ik met mijn driewieler kon rijden een flink stuk uitgebreid.

Afb. 8. Nog geen driewielertje voor Eric, wel een authentiek houten hobbelpaard. Moeder houdt een oogje in het zeil (foto uit het begin van de jaren 1940 in bezit van de auteur). De trottoir maakte nog geen kennis met tanks en ligt er perfect bij. De gevel van het huisje van de familie Vermeersch - Vandamme is bekleed met mooie faiencetegels van vooroorlogse kwaliteit.

Wie de muur hersteld heeft, weet ik niet meer. Ik vermoed dat uiteindelijk de stadsdiensten toch uit hun krammen zijn geschoten. Maar op Juulkens mooie voorstel zijn ze niet ingegaan. Dus hij besloot opnieuw zelf aan de slag te

gaan. Vlak voor de muur brak hij een strook kinderkopjes uit van ongeveer een halve meter breed en een drietal meter lang. Hij zuiverde de ondergrond en spitte er wat duivenmest in, gratis gekregen van mijn vader, een duivenmelker. Dat was in het voorjaar, en in de zomer bekwam hij een prachtig resultaat. Een bonte mengeling van kleurige bloemen verblijde mijn kinderhart.

Het uitbreken van die kasseien was wel een strafbare daad, want zonder toestemming van het stadsbestuur! Toen ik als veertiger enkele betontegels uitbrak in mijn voetpad en er een boom plantte, zonder toestemming te vragen aan het gemeentebestuur (omdat dat toch zou geweigerd worden), dacht ik aan Juulken: woorden wekken, voorbeelden trekken. Dit mechanisme staat trouwens uitgebreid beschreven in het boek *Identiteit*, van Paul Verhaeghe, een echte aanrader.

Nu, de beerput heeft Juulke nooit aangepakt, daarvoor was het risico te groot. Dat heeft nog jaren geduurd. Naar verluid had men hier te maken met een zeer speciaal probleem. Ik ben nu al oud en begrijp dat beter. In mijn gemeente Merelbeke werd twintig jaar geleden een paaltje geplaatst met een bordje waarop een fiets staat en een pijl richting Melle. Het fietspad ligt er nog altijd niet. Men moet bij regenweer door een serieuze modderpoel rijden. Maar het is beloofd, het komt in orde!

Verzameld in het Documentatiecentrum DSMG door Hans Dousselare in de collectie ‘Vliegende Bladen – Gent’, herkomstig uit de verzamelingen Turkelboom en Vermandel (geschonken door resp. Agnes Audoor en Guy Beyaert, met bijzondere dank)

Sirooplepeltjes tegen kinderverlamming (polio)

Na de pokken was kinderverlamming (poliomyelitis, polio) de tweede grote endemische (steeds aanwezige) besmettelijke ziekte die door systematische en verplichte vaccinatie van kinderen overwonnen werd. Ongelooflijke successen voor de geneeskunde en de wetenschap in het algemeen, waren dat. De menselijke pokken (variola) konden zelfs helemaal uitgeroeid worden zodat ook de vaccinatie kon achterwege gelaten worden. Die gebeurde met koepokkenvaccin (het woord vaccin is afgeleid van vacca, Latijn voor koe). Niet zo echter bij polio. Het virus blijft steeds aanwezig in het darmstelsel van talloze mensen en in het milieu. Enkele GT lezers zullen zich nog de verschrikkelijke verhalen herinneren van ‘stalen longen’ (negatieve drukrespiratoren) die via uitwendige druk en onderdruk er moesten voor zorgen dat de ademhaling ondanks de verlamde tussenribspiertjes verder kon gaan. De tol daarvan: de rest van je leven (meestal niet lang) liggend in een luchtdicht afgesloten stalen buis doorbrengen. De veel talrijker minder erg aangetasten waren in diverse mate verlamd in de ledematen, bijvoorbeeld.

Een eerste type poliovaccin werd ingespoten (vanaf 1955). Veel gemakkelijker en succesvoller waren de ‘sirooplepeltjes’. De entstof kon via de mond ingenomen worden. Afb. 1 en 2 tonen documentjes daterend uit 1963, die er moesten voor zorgen dat alle inwoners van drie maand tot (in het begin) 40 jaar in goede orde ingeënt werden door het driemaal innemen van het vaccin opgelost in siroop (lekker..., maar heel weinig). Blijkbaar was de enting nog niet verplicht, wel gratis. Nu is dat de enige verplichte kindervaccinatie.

Een staaltje van wat die verschrikkelijke ziekte kon aanrichten, haalden we uit de herinneringen van Eric Vermeirsch ‘Geboren in een cité’ naar hier over, samen met een klein oud fotootje van hemzelf en zijn vriend Etienne (afb. 3) met hun geliefde speelkameraden. Voor Etienne kwam de verplichte poliovac-

cinatie te laat. Het vaccin bestond nog niet. Al in zijn jeugd kreeg hij kinderverlamming (polio). We citeren Eric. ‘Ik heb hem na mijn verhuis naar de Voormuide (café Maritime), toen ik tien jaar oud was, nog herhaalde malen bezocht. Toen hij in een rolstoel zat, ging ik met hem wandelen over de spoorbrug de meersen in. Maar stilaan brokkelden die bezoeken af. Nadat ik Etienne jaren niet meer bezocht had, kwam mij ter ore dat hij mij toch graag nog eens wou terugzien. Blijkbaar voelde de nog jonge man aan dat hij niet lang meer zou leven. Toen ik dertig jaar was, heb ik hem daarom met mijn vrouw een bezoek gebracht. Voor mij was dat praten (en lachen!) met hem zoals in old times, maar voor mijn toen zwangere vrouw was het hard dit wrak te moeten aanschouwen. Voor mij zijn de bezoeken nooit een opoffering geweest: wij groeiden samen op en hij was mijn eerste jeugdvriend.’

U zult binnenkort door pers, radio en aanplakbrieven **verwittigd worden** van de plaats, dagen en uren waarop de vaccinatiezitting voor uw wijk zal worden ingericht.

Gent, 27 februari 1963.
Het College van Burgemeester
en Schepenen,
Em. CLAEYS.

De Stadssecretaris,
J. VERHÉ.

N. B. — Al de schoolgaande kinderen hebben reeds op school een inschrijvingsformulier ontvangen. Voor hen zal de vaccinatie, indien u toestemt, op school gebeuren. De kinderen voor wie u dus de vaccinatie op school zult aanvragen, **moeten op de strook hieronder niet meer ingeschreven worden.**

Kosteloze inenting tegen kinderverlamming

Ondergetekende : naam _____
adres _____

wenst dat de personen hierna (tot 40 j. - schoolkinderen niet inbegrepen) die deel uitmaken van zijn gezin, **kosteloos** gevaccineerd worden tegen kinderverlamming door middel van geattenueerde virus.

Deze personen zullen zich aanbieden op de vaccinatiezitting die, op hun wijk, zal ingericht worden.

	NAAM	VOORNAAM	GEBORTEDATUM		
			Dag	Maand	Jaar
1.
2.
3.
4.
5.
6.

Afb. 1. Toch nog vakjargon op dit formuliertje bestemd voor het grote publiek: ‘geattenuerd’ virus betekent ‘afgezwakt’ (letterlijk ‘verzacht’) virus. Dit werd bekomen door het virus te laten ‘passeren’ over een reeks eidooier- of celculturen, waardoor niet virulente, maar toch immuniserende (beschermende) viruslijnen uitgeselecteerd werden. Een ander al eerder gebruikt type vaccin bevatte gedood virus en moest ingespoten worden.

Bericht aan de bevolking

Kosteloze inenting tegen kinderverlamming

M....

Talrijke personen hebben reeds hun kinderen laten inenten tegen kinderverlamming met Salk-vaccin, met het gevolg dat het aantal gevallen van poliomyelitis sterk gedaald is.

Een nieuw type entstof werd thans op punt gesteld, en reeds met het grootste succes beproefd op miljoenen personen in verscheidene landen.

Dit vaccin, onder vorm van stroop, wordt toegediend langs de mond; er bestaat in principe geen enkele tegenaanduiding.

Het is bewezen dat, indien een groot gedeelte van de bevolking zich met deze entstof laat immuniseren, de grootste kans bestaat dat de verschrikkelijke ziekte die de kinderverlamming is **volledig zal verdwijnen** uit onze streken, zoals dit het geval is in andere landen.

Om die reden heeft het Stadsbestuur van Gent besloten, in samenwerking met het Ministerie van Volksgezondheid en van het Gezin, aan al de inwoners, van **3 maand tot 40 jaar** oud, de gelegenheid te geven **gratis** de weldaden van deze nieuwe en doeltreffende voorbehoedingsmethode te genieten.

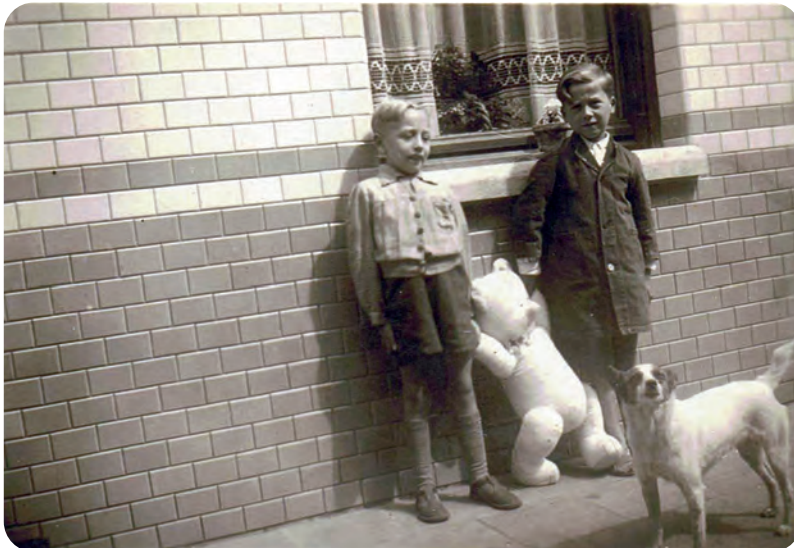
Wij hopen dat U, bewust van het belang van deze nieuwe vaccinatiecampagne, onze oproep zult beantwoorden.

De personen die reeds vroeger werden ingeënt, hebben er alle belang bij ook dit nieuw vaccin in te nemen, welk een bescherming van langere duur verzekert.

De volledige inenting gebeurt onder toezicht van een geneesheer in 3 zittingen, telkens met een maand tussentijd.

Thans verzoeken wij U de leden van uw gezin, die binnen de leeftijdsgrens vallen en wenschen zich te laten inenten, kenbaar te maken bij het Stadsbestuur door het invullen van het bulletin dat aan deze omzendbrief gehecht is.

Afb. 2. Uitleg onder andere over het driemaal toedienen van het poliovaccin. De herhaalde entingen versterken de weerstand en maken die vooral ook langduriger.

Afb. 3. De kleine Eric Vermeirsch (links) en zijn vriend Etienne in de jaren 1945-1950 (foto in familiebezit) tegen de gevel van het woonhuis in de zijsteeg van de huidige Kaprijkestraat, met hun favoriete speeltjes (zie 'Geboren in een cité' elders in dit GT). Etienne kon toen nog rechtop staan. Enkele jaren later werd hij verlamd (kinderverlamming, polio) en zou hij vroeg sterven, amper 32 jaar.

Palfijn

Marc Beyaert las met veel interesse het artikel over Palfijn. De daarin vervatte informatie zal meegenomen worden op rondleidingen in de Sint-Jacobskerk door hemzelf en zijn opvolger Paul Sioncke.

Toch twee opmerkingen:

‘Zoals ook in het artikel in GT op p.133 aangegeven, beschouw ik de schijnbaar mateloze wetenschappelijke nieuwsgierigheid van Palfijn als een van zijn grootste pluspunten. Die nieuwsgierigheid uit zich in zijn praktijk gericht onderzoek, zijn vele studiereizen en contacten met collega’s en in het lezen (/kopiëren?) van vele boeken. Dat hij in die tijd van neanderthaler-geneeskunde als gewone chirurgijn/barbier tegen zere tenen van Latijn brabbelende medici stampte, vind ik op zich al een standbeeld waard. In die zin heeft hij immers de weg geopend naar proefondervindelijk onderzoek in de geneeskunde en deze laatste als een echte wetenschap neergezet.

Intrigerend is voor mij ook het bombastisch lofdicht van de arts K.L. De Brabant in 1783 over Palfijn. Rond diezelfde tijd vind ik immers iets analoogs bij mijn studie over de Dulle Griet/Groot Kanon-bombarde: na de aftocht van de Oostenrijkse troepen schreef de Gentse Augustijner pater-dichter Jozef Verheggen een lofdicht over dit militair kleinood in de vorm van een lofdicht getiteld: *Gesprek tusschen Belfort en Dulle Griete gehouden in den nacht tusschen den 16. en 17. der slag-maand ten jaere 1789 binnen Gend.* Het is alsof de bemoeizucht van buitenlandse mogendheden (Oostenrijkse, Franse en Hollandse) vanaf die Verlichtingstijd een soort van nationalistisch reflex oproep, die beroemdheden en het kunnen van eigen bodem meer in de verf wilde stellen.’

Facteursbeeld Germain Janssens

Veel GT lezers zullen zich nog het houten beeld herinneren van een groepje postboden dat indertijd opgesteld stond in de ‘hoofdpost’ aan de Korenmarkt. Daar paste het uitstekend in de mooie lokettenzaal. Het beeld werd gemaakt door postbode Germain Janssens (1920-1993), die als beeldhouwer in hout en

steen naam maakte (afb. 1 en 2). In het ledenblad Heemkundig Nieuws (2015 nr. 2) van onze zustervereniging De Oost-Oudburg verscheen een artikel van wijlen Luc Lekens over de postbode-beeldhouwer en zijn werk.

Afb. 1. De 'facteurs' van Germain Janssens, hier als stenen kopie (met dank aan Louis Gevaert en Frederik Vanderstraeten, DSMG, Sint-Amandsberg).

Danny Mattens vroeg zich af wat daarmee gebeurde: bestaat het nog? Zit het ergens in een opslagplaats, werd het vernield, verkocht, of staat het ergens elders opgesteld? De redactie trok dit na bij de directie van het vroegere postkantoor aan het Stapelplein dat recent omwille van een geplande afbraak moest verhuizen naar de Nieuwe Vaart. Men verzekerde ons dat het kunstwerk opgesteld werd in het niet voor het publiek toegankelijke postverdeelcentrum

Afb. 2. Germain Janssens aan het werk (foto DSMG, Begijnhof).

aan datzelfde Stapelplein. Vanuit dat verdeelcentrum (geen sorteercentrum) aan het Stapelplein zwermen dagelijks zo'n tweehonderd postboden over de stad uit. Het staat er hoog en droog in een gebouw dat behouden blijft. Zo'n drie meter boven de grond is het veilig, beschermt tegen vandalisme, en niet in weer en wind. In de buitenlucht vergaan dergelijke houtsculpturen snel, tenzij ze beschermd worden door meerdere lagen verf en overkapt tegen een muur opgesteld staan, zoals nogal wat kruisbeelden aan kerken of kapellen.

Manneke Pis in het Stadhuis

Enca Caen zoekt informatie en foto's van het stenen Manneke Pis fonteintje dat tijdens de 17de eeuw in de Tresorie stond op de tweede verdieping van het schepenhuis van Gedele. Het was er geplaatst voor de handwassing van de schepenen en ambtenaren die met uitbetalingen waren belast. Staat het fonteintje er nog steeds? Weet iemand er meer over?

Volkscafés

Wim Hamiaux <wim@teir.be> zoekt voor een documentaire 'Tournée Staminé' over Gentse volkscafés, oud beeldmateriaal van cafés die in de buurt

liggen van de cafés die hij portretteert, maar ook van de cafés zelf. Dat kunnen foto's, tekeningen of filmfragmenten zijn, alles is welkom.

Afb. 3. Foto in de verzameling van de vroegere Stedelijke Commissie voor Monumenten en Stedenschoon, SCMS 2623, bewaard in Archief Gent (Zwarte Doos). Spoorbrug over de De Pauwvertakking aan Dok Zuid. Links enkele bomen van de Hagelandkaai, rechts drie van de destijds vijf schoorstenen van de vroegere elektriciteitscentrale.

Spoorlijntje en brug

Jos Tavernier zoekt informatie over twee foto's in de Zwarte Doos om de info in de Beeldbank te kunnen aanvullen. De ene (afb. 3) betreft een spoorwegbrug tussen de Kasteellaan en Dok-Zuid. Om de foto bij benadering te dateren wordt gezocht wanneer dat spoorlijntje daar verdween. De tweede foto (afb. 4) zou volgens het bijschrift in de Beeldbank Gent de Kasteelbrug moeten zijn over de De Pauwvertakking. Dit lijkt vrij onwaarschijnlijk, gezien het kanaal en de bomenrij naar rechts afdraait terwijl de vertakking tussen Hagelandkaai en Schoolkaai gewoon rechtdoor loopt.

Wie weet beter?

Afb. 4. Deze ombuigende waterloop kan onmogelijk de kaarsrechte De Pauwvertakking zijn, zoals aangegeven in het opschrift van de foto SCMS 2622. Maar wat is dit dan wel?

RAYMOND DE KREMER ALIAS JEAN RAY/JOHN FANDERS

Biografie door Geert Vandamme te koop bij boekhandel Walry en ramsjverkoop van Dat was een tijd! door HHKG

Biografie
Jean Ray
door **Geert Vandamme**

John Flanders

Soms overtreft de werkelijkheid de fantasie

RAYMOND DE KREMER
ALIAS JEAN RAY
JOHN FANDERS
1913-1991
EEN BIOGRAFIE //
Geert Vandamme

Soms overtreft de werkelijkheid de fantasie

RAYMOND DE KREMER
ALIAS JEAN RAY
JOHN FANDERS
1913-1991
EEN BIOGRAFIE //
Geert Vandamme

Deze 2-delige biografie over Jean Ray / John Flanders door Geert Vandamme onthult tal van nieuwe feiten, en bevat 259 foto's en illustraties, formaat 19 x 27 cm, met een totaal van 630 pagina's.

Vlaamse Filmkes

Malpertuis

Exclusief bij

BOEKHANDEL
WALRY

Zwijnaardsesteenweg 6, 9000 Gent
tel. 09 222 91 67 - boekhandel@walry.be
walry.be

FOTO: VONCKMAN

Onlangs verscheen een imposante tweedelige biografie van Raymond De Kremer– Jean Ray– John Flanders. Geert Vandamme leverde daarmee een uitzonderlijke prestatie. Hij verwezenlijkte het bijna onmogelijke: een zeer vlot leesbare tekst over het werk deze literaire duizendpoot. Evengoed in het Frans als in het Nederlands tikte De Kremer honderden lange en korte, meestal fantastische verhalen uit op zijn (in onze ogen antieke) schrijfmachine.

Telkens opnieuw moest de biograaf ingrijpen om realiteit en fantasie te onderscheiden bij deze toch wel tragische figuur. De Kremer zelf kon dat moeilijk. Zijn grenzeloze fantaseerlust bracht hem zelfs tot in de gevangenis wegens medeplichtigheid aan grootschalige oplichterij.

Ten voordele van de DSMG-werking

Grote tweedehands boekenverkoop

In de Begijnhofkerk te Sint-Amandsberg,
telkens van 10 tot 17 uur

Zaterdag 21 & zondag 22 september 2019

Zaterdag 28 & zondag 29 september 2019

Een samenwerking van:

Heemkundige Kring De Oost-Oudburg en
Heemkundige en Historische Kring Gent

Wegens plaatsgebrek is er een grote boekenverkoop
van onze dubbele en niet-opgenomen boeken over:

- Heemkunde, geschiedenis, kunst, politiek, architectuur, urbanisatie, fauna en flora, toerisme, koken, film, literatuur (romans en poëzie) in verschillende talen, religie, heiligenlevens, enz.
 - Grote hoeveelheid heemkundige tijdschriften van diverse Oost-Vlaamse gemeenten.
- Affiches, prenten en tekeningen (o.a. van Gaston De Smet) om in te kaderen, postkaarten, foto's, e.a.

**Er is ook een cafetaria,
opbrengst ten voordele van onze renovatiewerken**

Praktische info:

Bert Vervaet 09/355 91 75 - bert.vervaet@dsmg.be
Louis Gevaert 09/228 73 58 - louis.gevaert@dsmg.be
Ontdek ook: www.dsmg.be

Ghendtsche Tydinghen is een uitgave van **Heemkundige en Historische Kring Gent vzw** met de steun van de Stad Gent en de provincie Oost-Vlaanderen.

Zetel: Convent Engelbertus - Groot Begijnhof, nr. 46, 9040 Gent (Sint-Amandsberg).

Bibliotheek en documentatie: in het DSMG, Groot Begijnhof, nr. 46, Sint-Amandsberg: elke zondag van 10 tot 12 uur (behalve op feestdagen). Gesloten in juli en augustus.

Lidgeld: Gewone leden: 15 euro
Steunende leden: 25 euro
Beschermleden: vanaf 30 euro
Te factureren leden: 25 euro
Buitenlandse leden: 25 euro
Postrekening: IBAN: BE73 0001 0504 7360,
BIC: BPOTBEB 1 van de "HHKG" te 9040 Gent.

Administratie &

Ruildienst: Nieuwe leden, opzegging, adreswijziging en bij het niet ontvangen van het tijdschrift: HHKG vzw, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg
e-mailadres: g.t@telenet.be.

Redactieadres: Clarissenstraat 14, 9000 Gent, tel. 09 329 71 45
Auteurs worden verzocht kopij digitaal aan te leveren op: g.t@telenet.be.

Website: www.ghendtschetydinghen.be

Digitale toegang: ojs.ugent.be

Druk: NV Drukkerij Verbeke, Lijnmolenstraat 34-36,
9040 Gent,
tel. 09 228 10 33 - e-mail: drukkerij.verbeke@skynet.be

V.U.: HHKG, Begijnhof 46, 9040 Sint-Amandsberg.
Frank Gelaude (voorzitter).

ISSN 1783-9033

